

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

**Občianska kultúra a občianstvo na Slovensku:
vývoj na Slovensku za posledných 20 rokov
Bakalárska práca**

Tomáš Barborík

Bratislava, 2013

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

Občianska kultúra a občianstvo na Slovensku: vývoj na Slovensku za posledných 20 rokov Bakalárska práca

Bakalársky študijný program: Liberálne štúdiá
Študijný odbor 3.1.6 Politológia
Vedúci bakalárskej práce: Mgr. Dagmar Kusá, PhD.
Stupeň kvalifikácie: Bakalár (Bc.)
Dátum odovzdania práce: 30.4.2013
Dátum obhajoby: 12.6.2013

Čestné vyhlásenie o originalnosti práce

Čestne vyhlasujem, že som predkladanú prácu vypracoval sám, iba s pomocou školiteľa a vedúceho bakalárskej práce a označil som všetky citácie a zdroje použité v texte.

V Bratislave, 30.4.2013

Tomáš Barborík

Abstrakt

Autor práce: Tomáš Barborík

Názov práce: Občianska kultúra a občianstvo na Slovensku: vývoj na Slovensku za posledných 20 rokov

Názov vysokej školy: Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií

Meno školiteľa: Mgr. Dagmar Kusá, PhD.

Komisia pre obhajoby: Samuel Abrahám, PhD., Prof. PhDr. František Novosád, CSc., Mgr. Dagmar Kusá, PhD.

Predseda komisie: Samuel Abrahám, PhD.

Miesto, rok, rozsah práce: Bratislava, 2013, 64 strán, 15 273 slov

Stupeň odbornej kvalifikácie: Bakalár (Bc.)

Kľúčové slová: občianska kultúra, občianstvo, občianska participácia, aktívne občianstvo, demokratizácia, generačná výmena, paternalizmus

Účelom tejto práce je zistiť, ako sa vyvinula občianska kultúra na Slovensku za posledných 20 rokov existencie samostatnej Slovenskej republiky, a teda či sa zmenili hodnotové orientácie občanov od roku 1989 podnes a priniesli rozvoj aktívneho občianstva. Práca sa zameriava na vývoj občianskej participácie a konceptu aktívneho občianstva najmä z hľadiska generačných výmen. V post komunistických krajinách ako Slovensko je vývoj občianskej kultúry v mnohom odlišný od krajín bývalého západného bloku, keďže občania až po revolúcii mohli začať participovať v mnohých sférach spoločnosti, v ktorých to predtým nebolo možné. Práca má za úlohu dokázať, že vývoj aktívneho občianstva sa na Slovensku po roku 1989 naštartoval, avšak vplyvom viacerých faktorov začal tento vývoj stagnovať. Na základe viacerých prístupov hodnotí stav občianskej spoločnosti v dnešnej dobe.

V prvých dvoch kapitolách práca popisuje a vysvetľuje teoretické koncepty, ktoré súvisia s vývojom občianskej kultúry na Slovensku. V tejto časti popisuje teóriu generačných výmen, historické faktory vývoja občianskej kultúry, teóriu elít, vplyvy náboženstva na občiansku kultúru a ekonomické súvislosti s vývojom občianskej kultúry.

Ďalej práca skúma súvislosti medzi použitými konceptmi a ich aplikáciou na občiansku spoločnosť na Slovensku. Porovnáva hodnotové orientácie občanov v minulosti a dnes. Náboženstvo na území Slovenska a jeho vplyv na občiansku kultúru. Zároveň skúma súčasné hodnotové orientácie občanov na Slovensku.

Práca poukazuje, že občianska kultúra na Slovensku prechádza postupným vývojom. Avšak, vplyvom hlboko zakorenených tradičných hodnotových orientácií občanov a slabým vplyvom generačných výmen sa koncept aktívneho občianstva za 20 rokov nevyvinul.

Abstract

Author of thesis: Tomáš Barborík

Title: Civic Culture and Citizenship in Slovakia: Development During Last Twenty Years

Name of University: Bratislava International School of Liberal Arts

Consultant: Mgr. Dagmar Kusá, PhD.

Defense Committee: Samuel Abrahám, PhD., Prof. František Novosád, Mgr. Dagmar Kusá, PhD.

Place, year, number of pages: Bratislava, 2013, 64 pages

Academic degree: Bachelor (Bc.)

Key words: civic culture, citizenship, civic participation, active citizenship, democratization, generational change, paternalism

The main aim of this thesis is to find out, how the civic culture in Slovakia has developed during last twenty years of existence of independent Slovak republic. Thus, if value orientations have changed from 1989 and brought development of active citizenship. This thesis focuses on development of civic participation and development of active citizenship, mainly from the view of generational change. The development of civic culture in post - communist countries like Slovakia is different from western countries, since citizens in countries like that did not have a chance to participate in many spheres of society before. This thesis wants to demonstrate, that development of participatory civic culture started in 1989. However, this development, influenced by many factors, started to stagnate.

In first two chapters, the thesis describes and explains theoretical concepts relevant to the development of civic culture in Slovakia. In this section, theory of generational change, historical factors of civic culture development, theory of elite, influence of religion on civic culture and economic contexts influencing development of civic culture are described.

Next, the thesis examines relations between applied concepts and their application on civic society in Slovakia. This part also compares value orientations of citizens in Slovakia in history and today and religion in Slovakia and its influence on civic culture. Simultaneously, this part examines present civic value orientations in Slovakia.

The thesis shows, that civic culture in Slovakia passes through slow gradual development. However, because of deeply rooted traditional value orientations of citizens and because of weak influence of generational change, the concept of active citizenship in Slovakia has not developed yet.

Obsah

Čestné vyhlásenie o originalnosti práce	iii
Abstrakt	iv
Abstract	vi
Obsah.....	7
Úvod	8
Stanovenie problému a hypotéza.....	9
Prehľad Literatúry.....	10
Občianska kultúra pred rokom 1989	10
Občianska participácia.....	11
Aktívne občianstvo	11
Druhy občianskej kultúry.....	11
Vplyvy na občiansku kultúru.....	12
Metodológia	13
Občianska a politická kultúra	14
Druhy politických kultúr	17
Občianska kultúra	19
Historický vývoj občianskej a politickej kultúry na území Slovenska	20
Politická kultúra v komunistických režimoch	24
Aktívne občianstvo	25
Teória generačných výmen	34
Občianska participácia na Slovensku.....	40
Participácia občanov Slovenskej republiky na voľbách a referendách.....	40
Občianska participácia v rôznych formách politickej aktivizácie.....	51
Hodnotové orientácie občanov z hľadiska výmeny generácií	52
Vzdelanie	57
Vplyv náboženstva na občiansku participáciu.....	58
Vplyv ekonomickej tranzície na občiansku spoločnosť	59
Záver	60
Bibliografia.....	62

Úvod

Po štyridsiatich rokoch neslobody v Československu sa občania vzopreli komunistickému režimu a prostredníctvom nežnej revolúcie priniesli demokraciu do našej krajiny. Dvadsať rokov fungovania samostatnej demokratickej Slovenskej republiky prinieslo mnoho zmien. Občania môžu slobodne voliť, môžu slobodne vyjadrovať svoje názory. Média môžu prinášať objektívne spravodajstvo bez cenzúry. Ľudia sa môžu legálne organizovať do rôznych mimovládnych organizácií. Demokracia priniesla na Slovensku nový rozmach občianskej kultúry, ktorá bola dlhé roky potláčaná Komunistickou stranou Československa. Občianska participácia teda zažila po roku 1989 prudký vzostup, ktorý sa prejavil vysokou účasťou občanov na prvých slobodných parlamentných voľbách. Prejavila sa táto participácia aj v iných sférach občianskeho života? Pokračoval tento trend i naďalej? Rozvíja sa teda po týchto udalostiach občianska kultúra? Môžeme hovoriť o fungujúcom koncepte aktívneho občianstva? Aké smerovanie má občianska kultúra na Slovensku? Aký vplyv má generačná výmen na tento vývoj? Táto téma je veľmi zaujímavá a to vďaka jej dôležitosti pre spoločnosť na Slovensku. Občianska kultúra je veľmi dôležitá pre rozvoj a fungovanie demokracie na Slovensku a preto je dôležité skúmať, či sa vyvíja a akým smerom sa uberá.

Stanovenie problému a hypotéza

Občianska spoločnosť na Slovensku prešla za posledných 20 rokov veľkým vývojom. Na začiatku fungovania samostatnej Slovenskej republiky občianska participácia zažila veľký rozvoj. Zmenili sa hodnotové orientácie občanov od roku 1989 podnes a priniesli rozvoj aktívneho občianstva na Slovensku? V dnešnej dobe občianska participácia v mnohých sférach stagnuje, čo je veľkou mierou spôsobené nedôverou občanov, že svojou aktívnou participáciou môžu ovplyvniť dianie v niektorej zo sfér spoločnosti. Tento stav zapríčiňujú mnohé faktory. Hlavnou príčinou, prečo sa aktívne občianstvo na Slovensku až doposiaľ nevyvinulo je, že generačná výmena na území Slovenska prebieha veľmi pomaly, pričom hodnotové orientácie mladších generácií sú veľmi konzervatívne, a teda sa takmer vôbec nemenia. Na hodnotové orientácie občanov na Slovensku silne pôsobia historické vplyvy, náboženstvo a ekonomické podmienky. Negatívne vplývajú i súčasné hodnotové orientácie občanov ako paternalizmus, konzervativizmus, orientácia na silnú ruku štátu, nedôvera v politiku a nízka účasť na voľbách, referendách a iných formách participácie. Hodnotové orientácie občanov sa nemenia, keďže sa stále orientujú na tradičné hodnoty. Občiansku spoločnosť na Slovensku teda možno považovať viac za konzervatívnu, čo spôsobuje, že sa koncept aktívneho občianstva vyvíja len u malých skupín občanov.

Prehľad Literatúry

Občianska kultúra a občianstvo sú podstatným prvkom občianskej spoločnosti. Občianska kultúra je zároveň veľmi dôležitá pre správne fungovanie demokracie v štáte. Na území Slovenska sa koncept občianskej kultúry začal najviac rozvíjať po roku 1989, keďže predtým boli občania nositeľmi prevažne sociálnych práv. Politické a občianske práva boli priznané len na papieri. Revolúciou sa však "občianska participácia transformovala do politickej, sociálnej i ekonomickej sféry" (Čambalíková, 1996, s. 51-54). Občianska kultúra v krajinách, kde je východiskovým stavom pre dnešné občianstvo komunistická spoločnosť, je veľmi špecifická. Občania týchto krajín mohli začať naplno participovať v sférach dovtedy nepoznaných.

Občianska kultúra na Slovensku prešla od revolúcie veľkým vývojom a preto je dôležité skúmať, akým smerom sa uberá, aké sú trendy v participácii občanov. Môžeme hovoriť o skutočnom rozvoji konceptu aktívneho občianstva? Má generačná výmena vplyv na vývoj občianskej kultúry na Slovensku? Táto práca sa bude venovať občianskej kultúre na Slovensku. Ako sa vyvinula občianska kultúra na Slovensku od roku 1989 podnes a priniesla rozvoj aktívneho občianstva?

Občianska kultúra pred rokom 1989

Prejavom nezávislého myslenia, kde mohli byť pozorované prvky občianskej participácie boli takzvané "Ostrovy pozitívnej deviácie" (Andor, 2009). Názov pochádza od slovenských sociológov ako Martin Bútora, Vladimír Krivý, či Soňa Szomolányiová, ktorí toto označenie začali používať vo svojich prácach počas osemdesiatych rokov pred prúdy nezávislého myslenia, ktoré boli znakom aktívnej občianskej participácie. Avšak, tieto spolky boli poväčšine tajné alebo izolované. Verejne prezentovaná bola len Charta 77, ktorej mnohé aktivity boli taktiež tajné, a jej signatári spolu s katolíckym disentom a ekologickými aktivistami, ktorí pracovali na publikácii Bratislava nahlas (Andor, 2009). Väčšina organizácii tohto druhu zohrala dôležitú úlohu pred revolúciou v roku 1989.

Občianska participácia

Pri štúdiu otázky občianstva je potrebné si zadať, čo pojem občianska participácia, ktorá je najdôležitejším znakom občianstva znamená v praxi." Občiansku participáciu možno vo všeobecnosti definovať ako aktívnu účasť jednotlivcov na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí – či už sa odohráva v rámci lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva alebo globálnej komunity. Občianska participácia je prejavom aktívneho občianstva" (Bútorová, Gyarfášová, 2010). Neobmedzuje sa iba na to, že sa jednotlivci zaujímajú o verejné dianie a v súkromí ho sledujú, ale predpokladá ich vstup do verejného priestoru prostredníctvom konkrétnych činov (Bútorová, Gyarfášová, 2010). Preto je veľmi dôležité ujasniť si pojem aktívneho občianstva.

Aktívne občianstvo

Koncept aktívneho občianstva práca definuje na základe knihy *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* od Roberta D. Putnama. Podľa tohto konceptu je znakom aktívneho občianstva viacero faktorov. Aktívny občan pravidelne číta noviny, keďže "noviny sú médium s najširším pokrytím spoločenských záležitostí" (Putnam, 1993, s. 92). Aktívny občan sa zúčastňuje na voľbách a referendách, aktivizuje sa v jednom alebo viacerých občianskych združeniach. Aktívny občan vníma účinnosť svojej participácie. Aktívny občanov je znakom vyspelého občianstva. Takto občiansky vyspelý občan sa neorientuje na politické elity a neuprednostňuje osobné stretnutie s politickými predstaviteľmi. Takýto občan zároveň pociťuje účinky svojej participácie a jeho participáciou zastupuje záujmy celej spoločnosti a nie svoje osobné záujmy.

Druhy občianskej kultúry

Almond a Verba vo svojej práci *Political Attitudes and Democracy in Five Nations* zadefinovali tri druhy občianskej kultúry. Prvým typom je parochiálna občianska kultúra. V takto fungujúcej spoločnosti nie je jasná diferenciácia politických rolí. Politická špecializácia je na minimálnej úrovni a celá spoločnosť je vedená jediným vodcom. Ďalšia je poddanská občianska kultúra, kde si občania uvedomujú politický systém, v tomto systéme existuje i určité rozdelenie moci, no občania sa aktívne

nezúčastňujú na dianí, pretože si neuvedomujú alebo nedostatočne uvedomujú možnosť participovať na dianí. Táto občianska kultúra je teda špecifická pasívnym prístupom občanov. Tretím druhom občianskej kultúry je participatívna občianska kultúra. V takejto občianskej kultúre je jasné rozdelenie moci. Občania si uvedomujú svoju úlohu v spoločnosti a aktívne sa podieľajú na dianí. Aktívna účasť občanov sa zároveň prejavuje na výstupoch politického systému (Almond & Verba, 1989). Z tohto vyplýva, že aktívne občianstvo funguje práve v participatívnej občianskej kultúre. Pričom v žiadnom štáte neexistuje len jedna kultúra ale v dôsledku ich historického vývoja aj ich zmiešané subkultúry. V moderných demokratických občianskych kultúrach preto funguje poddansko - participatívna kultúra, ktorú možno považovať za občiansku kultúru participácie.

Vplyvy na občiansku kultúru

Dôležitý vplyv na vývoj občianskej kultúry v postkomunistických štátoch (a vlastne kdekoľvek) má generačná výmena. Karl Mannheim vo svojej práci *Problém generácií* definuje ako prebieha generačná výmena a ako tento proces funguje. "Trvanie jednej generácie je určované rôzne, niektorí stanovujú pôsobnosť jednej generácie na pätnásť rokov, väčšina však na tridsať rokov, keďže vlastná kreativita jedinca začína približne po tridsiatom roku života a končí po šesťdesiatom roku života" (Mannheim, prel. Corsten, 2007, s.12). Pričom každá nová generácia prináša výrazný progres vo vývoji spoločnosti. Mannheimova práca však dokazuje, že väčší vplyv na vývoj generácií majú kohorty, a teda sociálne skupiny, v ktorých sa jedinci socializujú. A preto najväčší vplyv na vývoj občianskej kultúry má vývoj rôznych kohort v spoločnosti.

Dôležitý vplyv na občiansku kultúru má i náboženstvo. Katolícki veriaci sa podľa Roberta D. Putnama omnoho menej zaujímajú o politiku a v omnoho menšom počte sa napríklad venujú čítaniu novín (Putnam, 1993, s. 92). Oproti tom sa protestantskí veriaci o politiku zaujímajú omnoho viac, čo popisuje aj Max Weber v diele *Protestantská etika a duch kapitalizmu*, kde popisuje vzťahy medzi protestantizmom a moderným kapitalizmom.

Ako sa teda zmenili hodnotové orientácie občanov na Slovensku za posledných dvadsať rokov? Priniesli rozvoj aktívneho občianstva na Slovensku? Podľa konceptu občianskej spoločnosti Almonda a Verbu je dôležité poznať tento vývoj. Hodnotové orientácie zahŕňajú postoj občanov voči demokracii alebo autoritatívnemu režimu. Postoj občanov voči legislatíve, exekutíve a súdnictvu. A to, ako občania vnímajú politiku, či konkrétnych politických lídrov.

Metodológia

Táto práca bude postavená na metódach komparatívnej politiky a sociológie, keďže bude porovnávať hodnotové orientácie občanov na území Slovenska v minulosti a dnes a taktiež tézu generačného posunu v hodnotových orientáciách. Ďalej bude práca využívať teórie elít a ich aplikáciu na občiansku spoločnosť na Slovensku. Na základe inštitucionálneho prístupu bude skúmať, či došlo k vývoju demokratických inštitúcií a aký postoj k nim má občianska spoločnosť.

Práca bude skúmať ako vplýva náboženstvo, demokratické skúsenosti, vnímanie elít, ekonomické súvislosti a hodnotové orientácie na vývoj občianskej spoločnosti na Slovensku.

Práca bude pri skúmaní využívať ako primárny zdroj štatistiky, prieskumy a originálne teoretické i výskumné práce. Sekundárne zdroje práce sú štúdie o politickej kultúre a občianskej spoločnosti spracúvajúce a interpretujúce dostupné dáta.

Občianska a politická kultúra

Politická kultúra v modernej dobe sa stala dôležitým a často skúmaným prvkom spoločnosti a jej vývoj v Európe nabral nový smer. Občiansku kultúru v modernej dobe teda môžeme v demokratických štátoch nazvať aj politickou kultúrou participácie. Vďaka tomuto je v dnešnej dobe každý občan v demokracii aspoň teoreticky politicky relevantný. Počas dvadsiateho storočia vzniklo v Európe množstvo demokratických štátov, kde majú všetci občania svoje občianske i plné politické práva a môžu ovplyvňovať politické rozhodovanie. Pokiaľ v totalitných štátoch a autoritárskych štátoch majú občania len formálnu možnosť v rozhodovaní, ktorá v konečnom dôsledku nedokáže ovplyvniť politické rozhodovanie v štáte, a teda občania sú len akýmsi subjektom v politickom procese a vnímajú len výstupy politických procesov, ktoré nemôžu ovplyvniť a sú nútení ich nasledovať.

Politická kultúra v novovzniknutých štátoch je veľmi krehká a v jej začiatkoch je jej vývoj veľmi nestabilný. Vývoj politickej kultúry v novovzniknutých demokratických štátoch, ako je aj Slovenská republika, môže demokracia ľahko prerásť k autoritatívnej forme vlády. Príčinou tohto môže byť pridržovanie sa zaužívaných tradícií z predošlých režimov, ktoré negatívne ovplyvňujú fungovanie demokracie a to využívaním starých spôsobov vládnutia v nedemokratickom režime. Na základe toho, nová vláda nemusí plne chápať alebo akceptovať potrebu vyváženosti moci v štáte, a taktiež si môže legitimitou odôvodňovať svoj takmer neobmedzený pocit moci ku ktorému po demokratických voľbách dospela. A preto je veľmi dôležité aby v každom štáte fungovala komplexná inštitucionálna infraštruktúra demokratickej spoločnosti, ktorá pomáha takýmto problémom prechádzať. Základom tejto štruktúry sú politické strany, ktoré súperia o politickú moc a tým podporujú pluralitu politických názorov v štáte, záujmové skupiny, ktoré názorovo a hodnotovo zastupujú určité skupiny občanov a nezávislé masmédiá, ktoré pomáhajú dozerať na politický proces v danom štáte a informovať o tom širokú verejnosť (Almond & Verba, 1989, s. 4). Avšak, podstatné je, aby tieto médiá boli skutočne nezávislé, a teda štát ani záujmové skupiny nesmú mať na tieto médiá žiadny vplyv, čím by mohli

ovplyvňovať verejnú mienku, či pomáhať skrývať dôležité skutočnosti v politickom procese.

Moderná participatívna občianska kultúra vzniká zo stabilnej a rozvinutej politickej kultúry. História ukázala, že najstabilnejšie politické kultúry sú tie, ktoré spájajú modernosť s tradíciami. Príkladom je Veľká Británia, ktorá má v dnešnej dobe vybudovanú stabilnú politickú kultúru, čo je dôsledkom pomalého a dlhodobého demokratického vývoja. K rozvoju politickej kultúry vo Veľkej Británii taktiež prispela odluka cirkvi od štátu a postupné oklieštenie moci aristokracie, ktorú však úplne neodstránili z politického systému, ale s malými právomocami ju zapracovali do systému.

K rozvoju občianskej kultúry teda najviac prispieva dlhá kontinuita demokratických princípov vo fungovaní štátu. Ďalším potrebným činiteľom je rozvinutá stredná trieda, ktorá musí byť najväčšou a tým najsilnejšou časťou spoločnosti, čo dokazujú skúsenosti z Veľkej Británie a USA (Almond & Verba, 1989, s. 6). Občania v rozvinutej politickej kultúre zároveň potrebujú mať dostatok informácií o dianí v štáte, a taktiež musia pociťovať zodpovednosť za svoje rozhodnutia. Ak sú tieto podmienky splnené a politická kultúra je stabilne rozvinutá môžeme hovoriť o občanovi ako o "rozumnom aktivistovi" (Almond & Verba, 1989, s. 6), ktorým je občan v takto rozvinutej participatívnej občianskej kultúre.

"Politická kultúra národa je špecifická distribúcia rôznych spôsobov orientácií voči politickým objektom medzi členmi daného národa" (Almond & Verba, 1989, s. 9). Pri politickej kultúre sú dôležité orientácie občanov voči aspektom politického procesu. Tieto orientácie pozostávajú z troch častí. Prvá časť sú kognitívne orientácie, ktoré zahrňujú vedomosti o politickom systéme v krajine a dôvera v tento systém. Druhá časť sú pocity orientácie, ktoré hovoria o pocitoch jedinca z daného systému v krajine a jeho osobné skúsenosti s ním. Treťou časťou sú hodnotiace orientácie, ktoré hovoria o názoroch jedinca na politické smerovanie, či rozhodnutia a kombinujú hodnotové štandardy jedinca s jeho pocitmi (Almond & Verba, 1989, s. 10). Tieto tri hodnotové orientácie občana sú mierené voči politickému systému a jeho súčastiam ako hlavnému objektu v politickom procese, vstupom do politického

systému, výstupom politického systému a sebe samému ako jednému z aspektov politickej kultúry. Politický systém ako objekt pozostáva z legislatívy, exekutívy a iných štátnych úradov. Politické vstupy sú zložené najmä z politických strán, záujmových skupín a masmédií. Výstupy sa skladajú z procesov, ktorými sú vynucované alebo aplikované pravidlá, či zákony vyplývajúce z politického procesu. Vďaka týmto orientáciám voči politickému systému je možné definovať tri základné druhy politických kultúr.

Politické kultúry sa podľa Almonda a Verbu delia na parochiálne, poddanské a participatívne (Almond & Verba, 1989, s. 10). To, či je občianska kultúra v štáte poddanská alebo participatívna záleží od absencie alebo existencie orientácií občanov voči špecializovaným vstupom do politického procesu. Zadefinovať politické orientácie občana v systéme je možné, ak identifikujeme štyri základné orientácie voči systému. Prvým aspektom je, aké má človek základné vedomosti o politickom systéme v jeho štáte. A teda či pozná históriu, veľkosť, umiestnenie, silu a základné ústavné princípy v štáte a aké sú jeho názory a pocity voči politickému systému v danom štáte. Druhý aspekt sa zaoberá politickými výstupmi a preto je dôležitá znalosť štruktúry a úloh politických elít v systéme, znalosť aktuálneho politického vývoja a rozhodovania v štáte a aké sú pocity a názory občanov voči štruktúre, lídrom, aktuálnemu legislatívnemu procesu a politickému smerovaniu. Tretí aspekt hodnotenia politickej kultúry sa zaoberá politickými výstupmi v štáte. V tomto prípade je dôležité či občania poznajú ako sa presadzujú a vykonávajú pravidlá vyplývajúce z legislatívneho procesu, či poznajú štruktúru politických výstupov, jednotlivcov zapojených do tohto procesu. Dôležitá je aj znalosť rozhodnutí, ktoré sú zahrnuté v tomto procese a ako občania pociťujú a hodnotia tieto politické výstupy. Posledným a najdôležitejším aspektom z hľadiska aktívneho občianstva je to, ako občania vnímajú samých seba a ich pozíciu v danom politickom systéme. Podstatné je, či sa občania vnímajú ako súčasť politického systému v štáte, či poznajú ich práva a spôsoby ako ovplyvniť politický proces v štáte a to ako hodnotia ich možnosti ovplyvniť tento proces, a či majú reálne skúsenosti v participácii na ovplyvňovaní politických rozhodnutí (Almond & Verba, 1989, s. 14). Tieto aspekty pomáhajú charakterizovať politickú kultúru národa, ktorá závisí od frekvencie rozličných

kognitívnych, pocitových a hodnotiacich orientácií voči politickému systému, jeho vstupom, výstupom a vnímaniu seba samého ako aktívneho politického účastníka.

Druhy politických kultúr

Túto práca sa zoberá dvoma typmi politickej kultúry, ktoré sú základom modernej demokratickej občianskej kultúry. Prvým typom politickej kultúry je poddanská politická kultúra (Almond & Verba, 1989, s. 17). " V tomto type politickej kultúry existuje vysoká frekvencia orientácií voči diferencovanému politickému systému a výstupom politického procesu, ale orientácie voči špecifickým vstupom do politického systému a voči sebe ako aktívnemu participantovi dosahujú nulu" (Almond & Verba, 1989, s. 17). Občania v takejto politickej kultúry si uvedomujú špecializované politické authority a ich orientácie voči nim sú silne afektívne, pričom tento systém buď uznávajú, alebo nie. Zároveň si uvedomujú legitímnosť alebo nelegitímnosť týchto politických autorít. Občania v subjektívnej politickej kultúre majú teda všeobecný vzťah voči politickému systému a výstupom politického systému. Občania teda vnímajú pravidlá plynúce z politického systému, avšak nemajú vedomosti ba ani možnosti ako ho ovplyvniť. Ich pozícia v tomto systéme je poddanská a teda podriadená. V politickej kultúre s čisto poddanskými orientáciami teda neexistuje diferencovaná štruktúra vstupov do systému. A preto v štáte s poddanskou politickou kultúrou, kde došlo k vývoju demokratických inštitúcií teda prevládajú afektívne a normatívne orientácie nad kognitívnymi.

Druhým typom politickej kultúry je participatívna politická kultúra (Almond & Verba, 1989, s. 18). "V tomto type politickej kultúry prechovávajú občania hodnotové orientácie voči systému ako celku, a teda voči politickým a administratívnym štruktúram systému a procesom v ňom obsiahnutých, čiže voči vstupom i výstupom politického systému" (Almond & Verba, 1989, s. 18). Občania v tejto spoločnosti prechovávajú pozitívne alebo negatívne orientácie voči rôznym súčastiam politického systému. Občania v takejto politickej kultúre vnímajú seba samého ako politicky aktívnu súčasť systému. V participatívnej občianskej kultúre občania chápu celé fungovanie systému, prechovávajú hodnotové orientácie voči všetkým súčastiam

tohto systému a aktívne ovplyvňujú dianie v politickom systéme. To znamená, že v participatívnej občianskej kultúre je naplno rozvinutý a fungujúci koncept aktívneho občianstva. Občan v takejto politickej kultúre nie je len podriadeným subjektom v systéme ale na základe aktívnej pozície v systéme môže ovplyvňovať, odmietať alebo podporovať celý politický proces v štáte.

Tri druhy politických kultúr podľa Almonda a Verbu sú len základnou klasifikáciou politických kultúr. Avšak tieto kultúry sa ďalej rozdeľujú na subkultúry, keďže žiadna zo spomenutých kultúr plne nenahrádza ostatné. A teda v poddanskej kultúre naďalej existujú aj parochiálne súčasti spoločnosti ako náboženské komunity a podobne, pričom poddanská kultúra sa nesnaží ich nahrádzať, len pridáva poddanské hodnoty do fungovania ich vlády. Zároveň participatívna občianska kultúra nenahrádza parochiálne a subjektívne spôsoby politických orientácií. Participatívna kultúra je len nadstavba poddanskej a parochiálnej kultúry, z ktorých sa pôvodne vyvinula. A teda občan v participatívnej kultúre nie je orientovaný len na aktívnu participáciu v politickom procese, ale zároveň je podriadený zákonom a autoritám a zároveň je členom menších komunít fungujúcich na parochiálnom systéme. Vznik participatívnej kultúry zároveň ovplyvňuje predošlé orientácie. Vznik nových špecializovaných orientácií ovplyvní predošlé orientácie v parochiálnom či poddanskom systéme i keď neeliminuje ich existenciu. V konečnom dôsledku v každej rozvinutej participatívnej politickej kultúre naďalej existujú a vznikajú nové subjektívne a parochiálne orientácie, i keď sú ovplyvnené participatívnou kultúrou. V každom stabilnom a efektívnom demokratickom systéme teda musia existovať parochiálne i poddanské kultúry. Na základe tohto sa v participatívnej kultúre zachováva kultúrna heterogenita. Každý občan v takejto kultúre prechováva zmiešané participatívne, poddanské i parochiálne hodnoty.

Každá z týchto troch hlavných politických kultúr má i svoje subkultúry, ktoré sú výsledkom vývoja politickej kultúry na danom území. Zmiešaná subjektívno-participatívna kultúra je najstabilnejšou formou politickej kultúry, ktorá je vlastná najmä pre západnú civilizáciu, kde najčastejšie nastal úspešný, postupný vývoj od subjektívnej kultúry. Týmto vzniklo rozšírenie pozitívnych orientácií voči demokratickej štruktúre v štáte, akceptácií občianskych povinností a rozvoju

občianskych kompetencií medzi podstatnou časťou populácie. Podstatným faktom je, že sa tieto participatívne politické orientácie skombinovali s parochiálnymi a poddanskými orientáciami, čo zaistilo stabilitu tohto systému a vývoj aktívneho občianstva, keďže všetky formy kultúr boli zachované a začlenené do politického systému. Práve preto je Veľká Británia príkladom takejto vyspelej stabilnej demokracie.

Tieto druhy politických kultúr práca využíva na popis vývoja dnešného stavu občianskej spoločnosti na Slovensku. Nakoľko na našom území prebehla po revolúcii v roku 1989 demokratická tranzícia a prevažne čisto poddanská politická kultúra, ktorá je typická pre komunistické režimy sa začala vyvíjať do poddansko-participatívnej kultúry. Práca študuje, nakoľko sa táto kultúra vyvinula a či priniesla vývoj aktívneho občianstva do občianskej spoločnosti na Slovensku. Keďže vývoj občianskej a politickej kultúry a jej uvedenie do praxe je veľmi dôležité pre správne fungovanie demokracie v štáte.

Občianska kultúra

Demokratický občan je teda občan, ktorý je začlenený do politického systému a aktívne sa zúčastňuje na politickom procese. Pri aktívnej participácii je občan racionálny a jeho participácia nie je vynútená režimom, či jeho emóciami, ale je považovaná za odôvodnenú. Aktívny občan zastupuje svoje záujmy a koná na základe dobre informovanosti o momentálnom dianí v danom politickom systéme (Putnam, 1993, s. 88). Základom občianskej kultúry je teda aktívny občan, ktorý je "racionálny aktivista" (Almond & Verba, 1989, s. 29) v politickom procese. Občianska kultúra je lojálna participatívna kultúra. Jedinci sa neorientujú len na politické výstupy, ale sú pozitívne orientovaní na vstupné štruktúry i vstupný proces. A teda, občianska kultúra je participatívna politická kultúra, kde sa politická kultúra a politická štruktúra nachádza na jednej úrovni. Štúdium občianskej kultúry je teda štúdium orientácií voči politickej štruktúre a politickým procesom.

Aktívne občianstvo je teda základným princípom, ktorý využíva táto práca na popis vývoja a aktuálneho stavu občianskej kultúry na Slovensku. Aktívne občianstvo je

koncept, ktorému bolo na území Slovenska umožnené prakticky sa začať rozvíjať až po roku 1989, nakoľko aktívne občianstvo je možné len v demokratickom režime. A teda pre vývoj aktívneho občianstva je dôležitá demokratická tranzícia, ktorá na Slovensku začala v roku 1989.

Historický vývoj občianskej a politickej kultúry na území Slovenska

Vývoj občianskej kultúry silne ovplyvňujú historické faktory, a preto je dôležité pri skúmaní vývoja poznať históriu daného územia a historické faktory, ktoré v minulosti ovplyvňovali vývoj občianskej spoločnosti. Najdôležitejšími faktormi ovplyvňujúcimi občiansku kultúru na Slovensku boli: Uhorsko a charakter jeho politickej kultúry, vznik demokratickej prvej Československej republiky, vznik autoritárskej prvej Slovenskej republiky a existencie Československa po druhej svetovej vojne pod nadvládou komunistickej strany. Preto je pre prácu dôležité ďalej tieto faktory analyzovať.

História vývoja politickej kultúry na území Slovenska je úzko prepojená s politickou kultúrou v Uhorsku. Slovenský národ bol po stáročia pod nadvládou Uhorska, ktoré oficiálne slovenský národ nikdy neuznalo. V Uhorsku stáročia fungoval stavovský parlamentarizmus, ktorý sa v roku 1848 zmenil na občiansky parlamentarizmus, ktorý však nebol demokratický, keďže sa na jeho fungovaní podieľalo len 5 až 7 percent obyvateľstva (Zemko, 2010, s. 30). Tento fakt bol zapríčinený tým, že participovať v ňom mohla len župná vrchnosť, majetní občania, župná a štátna byrokracia. Neskôr do tejto formy parlamentarizmu začali zasahovať i meštianske vrstvy, no iba vo veľmi obmedzenej miere. Táto forma parlamentarizmu mala teda veľmi nedemokratickú formu, ktorá bola v Uhorsku zakonzervovaná až do jeho zániku. Nakoľko Slováci neboli uznávaným národom, ich pozícia bola omnoho ťažšia. Slováci museli zápasíť s útlakom zo strany Maďarov a zároveň zápasíť s nemoderným spôsobom parlamentarizmu. Prvé politické vystúpenia Slovákov sa začali objavovať v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia, keď sa na čele s Ľudovítom Štúrom malá skupina slovenskej inteligencie začala zaoberať občianskymi a politickými otázkami verejného života (Zemko, 2010, s. 31-32). Už Ľudovít Štúr poukazoval na slovenskú

neangažovanosť zaoberať sa vecami verejnými. Na základe veľmi slabej politickej aktivity sa nepodarilo Slovákom presadiť svoje politické myšlienky demokratizácie, prípadne uznanie Slovenského národa v Uhorsku ani v revolúcii v roku 1848. V šesťdesiatych rokoch devätnásteho storočia Ján Mallý - Dusarov ako zástupca matičnej generácie naďalej poukazoval na pasivitu slovenského národa, ktorá neprispieva k pozitívnemu vývoju slovenskej otázky v Uhorsku (Zemko, 2010, s. 32). Mallý - Dusarov hovoril o neustálej bezmocnosti národa a o vlastnosti Slovákov, ktorá je čakanie na lepšie zajtrajšky, ktoré by mali prísť bez akéhokoľvek pričinenia sa. Zároveň poukázal, že malá skupina politických vodcov na našom území, ktorí by mali zastupovať obyvateľov územia Slovenska, je názorovo a hodnotovo izolovaná od bežných obyvateľov, čo tiež negatívne ovplyvňuje osud slovenského národa (Čulen, 1933, s. 89). Koncom devätnásteho a začiatkom dvadsiateho storočia začal svoju kariéru novinár Milan Hodža, ktorému sa ako prvému začalo dariť prekonávať historicky zakorenenú pasivitu utláčaného slovenského národa, keďže začal oslovovať masy slovenského roľníctva a presadzovať myšlienku roľníckej demokracie (Zemko, 2010, s. 32). I keď sa Hodžovmu agrárnemu hnutiu tieto myšlienky demokratizácie Uhorska a všeobecného volebného práva nepodarili presadiť, mali nesporný vplyv na neskorší vývoj demokratizácie na území Slovenska po prvej svetovej vojne. Po prvej svetovej vojne, vďaka vonkajšej pomoci víťazných štátov, vznikla prvá Československá republika, v ktorej bolo po prvý krát v histórii Slovákom uznaný štatút plnohodnotného národa, ktorá bola budovaná na demokratických základoch. Na základe čoho prišlo do platnosti i všeobecné volebné právo pre Čechov a Slovákov. Najvyšším orgánom sa stalo Revolučné Národné zhromaždenie. Avšak i v tomto parlamente vystupovali slovenskí politici vo veľmi konzervatívnych pozíciách, keď hovorili o možnej nepripravenosti slovenských občanov na slobodné voľby v Československu (Peroutka, 1991, s. 977-978). Tento rozmach demokracie na území Slovenska vytvoril prvé základy pre fungovanie demokracie do budúcnosti a rozvoj politickej a občianskej kultúry. Občania na našom území mohli prvý krát participovať vo voľbách, mohli zakladať občianske združenia, mohli sa voľne zlučovať a vzdelávať v slovenskom jazyku. Prvýkrát v histórii sa teda občania na území Slovenska stali i držiteľmi niektorých politických práv. Avšak, je dôležité pripomenúť, že tento režim síce bol demokratický, no pri jeho fungovaní sa vyskytovalo mnoho

nedemokratických aspektov, s čím sa však v tej dobe stýkali mnohé mladé demokratické štáty, kde došlo k prudkému a nepostupnému vývoju občianskej kultúry. Mladé demokratické štáty v podobných prípadoch, kde dochádzalo k nedemokratickým rozhodnutiam a politická prax sa líšila od deklarovaných hodnôt ľudia často prepadávajú dezilúziám, čo frekventovane vedie k autokratickému ba až totalitnému politickému smerovaniu v krajine ako tvrdia aj Almond a Verba vo svojom výskume *Politické postoje a demokracia v piatich národoch*, čoho dôkazom je napríklad fašizmus v povojnovom Taliansku a podobne (Almond & Verba, 1989, s. 26). Je dôležité pripomenúť, že v povojnovom Československu mali najväčší vplyv na politiku českí politici, ktorí najviac ovplyvňovali politické smerovanie krajiny. Príkladom nedemokratických praktík v Československu je napríklad konanie volieb, ktoré sa vždy konali naraz do parlamentu i do senátu, napriek tomu, že funkčné obdobie senátu bolo šesť rokov a parlamentu len štyri. Napriek tomu sa voľby do senátu konali každé štyri roky spolu s parlamentnými. Občania taktiež nemohli ovplyvňovať, ktorí poslanci ich budú v parlamente zastupovať, keďže volili vopred zostavené kandidátky strán, no nemali možnosť preferenčného hlasovania. Napriek tomu, že podľa zákona mali poslanci hlasovať podľa vlastného rozhodnutia a nesmeli od nikoho prijímať pokyny ako hlasovať, ich hlasovania záviseli čisto na základe straníckych príkazov. V regionálnych zastupiteľstvách neboli zástupcovia určení na základe volieb, ale podľa strany akú sa zaviazali podporovať, nakoľko výsledky volieb neboli verejne publikované. Na Slovensku bola pri moci Hlinkova Slovenská ľudová strana, ktorej praktiky boli taktiež nedemokratické a strana bola založená na autorite Andreja Hlinku. Na základe tohto práca neskôr poukáže na tradičné konzervatívne zmýšľanie slovenských občanov, keďže okresy s najväčším zastúpením voličov Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany naďalej prechováajú rovnaké hodnoty a voličské správanie až dodnes. Napriek týmto a mnohým ďalším nedemokratickým princípom fungovania povojnovej Československej republiky je nesporný veľký vplyv tohto obdobia na dnešný demokratický vývoj na území Slovenska, keďže si občania aspoň sčasti osvojili demokratické princípy a tým sčasti položili základy dnešnej demokracie. Tento demokratický režim v Československu pretrvával až do podpísania Mníchovskej dohody vládou a prezidentom, ktorá bola hrubým porušením ústavy, keďže nebola ratifikovaná československým parlamentom a tým definitívne

pochovala demokratické princípy. I keď už predtým bola demokracia systematicky ničená prostredníctvom Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany, ktorá po vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938 začala na našom území budovať autokratický režim. Počas Slovenského štátu, ktorý vznikol na základe Mníchovskej dohody, Hlinkova Slovenská ľudová strana plne prebrala moc v autokratickom štáte. Odpoveďou na tento režim a s ním spojené nedemokratické praktiky bolo Slovenské národné povstanie, ktoré bolo výsledkom domáceho odboja voči Nemecku. Odboj na území Slovenska bol jasným znakom mobilizácie časti občanov, ktorí nesúhlasili s autokratickým režimom v krajine a podriaďovaniu sa nacistickému Nemecku.

Po vojne opäť vznikla Československá republika, v ktorej avšak nedošlo k obnoveniu demokratického režimu. Mnoho strán z čias prvej Československej republiky bolo vylúčených z Národného frontu, ako sa v tej dobe nazýval parlament. Medzi ľuďmi prevládali negatívne nálady a preto sa na základe vplyvu zo strany Sovietskeho zväzu dostali v roku 1948 k moci komunisti. Týmto sa na území Československa začala komunistická diktatúra, ktorá pretrvávala ďalšie štyri desaťročia a na dlhú dobu priniesla neslobodu do života občanov. Komunistická diktatúra menila celú štruktúru politickej kultúry a snažila sa ideologicky pozmeniť celú spoločnosť. Počas tohto režimu občania neboli držiteľmi politických práv, voľby boli organizované pravidelne, občania boli povinní voliť, avšak kandidátky boli zostavované len z členov Komunistickej strany Československa. Typickým pre tento režim bolo potláčanie ľudských práv. Ľudia boli teda umelo udržiavaní v poddanskej politickej kultúre, kde síce poznali, ako funguje štát, ale vnímali len výstupy politického systému, ktoré museli dodržiavať, no nesmeli ich nijak ovplyvňovať. Toto obdobie negatívne ovplyvňuje vývoj až dodnes, keďže po revolúcii v roku 1989 si ľudia musia znova zvykať na využívanie svojich politických práv, ktoré im dovtedy boli odopierané. Počas komunistického režimu v Československu teda nemohol existovať pojem ako aktívny občan. Existovali však časti inteligencie, ktoré sa tajne stretávali a svojou aktivizáciou prispeli k evolúcii a vzniku demokratického režimu na území Slovenska. Tieto tajné spolky organizovali stretnutia a tajne vydávali takzvanú samizdatovú literatúru, ktorú režim zakazoval. Tieto tajné spolky sa snažili a zmenu neslobodného režimu majú dnes pomenovanie "ostrovy pozitívnej deviácie" (Andor, 2009), keďže

ich myslenie sa odlišovalo od väčšiny, ktorej myslenie ovplyvňovala a kontrolovala komunistická strana. Tieto ostrovy pozitívnej deviácie teda položili základy dnešnej občianskej spoločnosti na Slovensku.

Politická kultúra v komunistických režimoch

Keďže na území Slovenska zotrval komunistický režim po dobu štyridsiatich rokov, je dôležité zadefinovať ako vyzerá politická kultúra v komunizme. Gabriel Almond vo svojej práci "Komunizmus a teória politickej kultúry" rozpracúva, ako tento "politický pokus" zvaný komunizmus funguje (Almond, 1983, s. 134).

Komunistický totalitný režim má tri základné znaky, ktoré mu pomáhajú udržiavať moc. Štát si udržuje monopol médií, keďže týmto môže cenzurovať aký druh informácií sa dostane medzi občanov štátu. Polícia a tajná služba je infiltrovaná do spoločnosti, čím umožňuje moci kontrolovať celú spoločnosť a ľahko trestať a odstraňovať jej kritikov. Akákoľvek deviácia voči ideológii na ktorej je komunistický režim postavený je trestaná. V komunistickom režime je preto vo množstvo politických väzňov, ktorých názory alebo činy nevyhovujú režimu z politických dôvodov.

"Komunistické hnutia eliminujú alebo sa snažia podkopať legitimitu existujúcich štruktúr a procesov a nahradiť ich s celkom novými dôkladnými štruktúrami a procesmi, na ktorých si budujú vlastnú legitimitu" (Almond, 1983, s. 128). V leninistickej teórii teda ide o úplnú indoktrináciu komunistickej strany do spoločnosti. Almond definuje v komunizme tri druhy politickej kultúry. Oficiálna alebo ideologická politická kultúra, ktorá je mixom exhortácií a obviňovaní. Operačná politická kultúra, ktorá vyjadruje, čo je režim schopný akceptovať a teda deviácie voči režimu alebo ciele pri ktorých dosahovaní bol režim úspešný a reálna politická kultúra, ktorá je postavená na prieskumoch verejnej mienky alebo podobných výskumoch zverejnených médiami alebo oficiálnymi vyhláseniami (Almond, 1983, s. 131).

Na území Slovenska teda bola využívaná oficiálne leninistická ideologická kultúra, ktorá je teda kópiou ideológie používanej v Sovietskom zväze. Operačná a reálna politická kultúra sa niekedy dostávajú do konfliktu, ako to bolo v Československu v

roku 1968 počas Pražskej jari, keď oficiálna politika začala vybočovať oproti pôvodnej. A teda režim toleroval isté zmeny, avšak kvôli ideológii museli byť zastavené v záujme ochrany tejto ideológie a fungovania komunistickej diktatúry, nakoľko tieto demokratizačné zmeny boli deviáciou od leninistickej ideológie, ktoré nemohli byť tolerované.

Komunistický režim sa snaží do spoločnosti totálne indoktrinovať a preto ovplyvňuje spoločnosť kultúrno-politicky. Komunizmus sa snaží vytvoriť nový druh človeka, ktorý bude mať myslenie obmedzené podľa komunistickej ideológie a bude rozvíjať tento nový druh spoločnosti (Almond, 1983, s. 131).

Prípád Československa však poukázal, že táto komunistická indoktrinácia spoločnosti nefunguje a ľudia sa neskôr stali viac liberálne a demokraticky orientovaní ako pri vzniku komunistickej diktatúry. "V Československu boli postupne zosilnené staré hodnoty... Ak bol český "nový muž", vytvorený v roku 1968, tak bol ironicky viac naklonený sociálno-demokratickým a libertariánskym hodnotám ako český muž z roku 1946" (Almond, 1983, s. 137). To znamená, že pôvodne zakorenená tradičná politická kultúra mala v konečnom dôsledku silnejší vplyv ako novovytvorená komunistická pseudo-politická kultúra.

Tento neúspech komunistickej ideológie viedol v roku 1989 k demokratickej revolúcii a návratu k tradičným hodnotám získaným v prvej Československej republike, ktoré vytvorili základy pre demokratickú politickú i občiansku kultúru na Slovensku a poskytli tak možnosť pre vývoj plnohodnotnej občianskej participatívnej demokracie, kde občania môžu naplno využívať nie len sociálne ale i politické práva a ovplyvňovať tak priamo politický proces na Slovensku.

Aktívne občianstvo

Táto práca pri skúmaní využíva koncept aktívneho občianstva ako dôležitý znak vyspelej stabilnej participatívnej občianskej kultúry. Z aktívneho občianstva vyplýva, ako občania vnímajú seba samých v politickom procese, či poznajú ako môžu ovplyvniť politický proces a nakoľko tento proces reálne ovplyvňujú (Almond & Verba, 1989, s. 117). Preto v tejto kapitole práca definuje, ako vyzerá aktívne občianstvo v praxi. Koncept aktívneho občianstva sa odvíja od výskumu Roberta D.

Putnama, ktorý skúmal aktívne občianstvo v rôznych regiónoch Talianska, kde môžeme pozorovať regióny s rozličnými úrovňami vývoja občianskosti. Keďže občianstvo je znakom príslušnosti k určitému štátu, každý svojprávny dospelý obyvateľ sa stáva občanom. Občania v štáte tvoria občiansku spoločnosť, ktorá je základom demokratickej spoločnosti, ktorej úroveň závisí od občianskosti a jej vyspelosti. Túto vlastnosť občan nadobúda svojim občianskym správaním. Úroveň občianskosti teda závisí od toho ako občan vníma svoju pozíciu v spoločnosti, či vníma ako môže svojou aktivitou ovplyvniť politický vývoj a či sa naozaj do tohto ovplyvňovania zapája. Občan, ktorý chápe svoju rolu v politickom a spoločenskom procese je teda časťou občiansky rozvinutejšej časti spoločnosti. "Aktívny občan je ten, ktorý ochotne a rozumne participuje na dosahovaní verejného blaha" (Vincent, 1992, s. 704). Preto sa aktívny občan musí zaujímať o veci verejné a na základe svojich vedomostí o politickom dianí, dokáže rozumne rozhodovať o politickom vývoji v prospech celej spoločnosti. "Stabilné rozoznávanie a nasledovanie verejného blaha na úkor všetkých čisto individuálnych a súkromných záujmov je hlavným zmyslom občianskej cnosti" (Putnam, 1993, s. 88), ktorá je znakom vyspelej občianskej kultúry v demokracii. Následkom čoho sa v takto rozvinutej občianskej kultúre politickí lídri plne zodpovedajú svojim občanom, ktorými boli zvolení, čím vzniká rovnosť medzi občanmi a politickými lídrami (Putnam, 1993, s. 88). V občiansky rozvinutej spoločnosti sú teda občania a ich lídri rovnocennými a preto sa i politickí lídri správajú omnoho zodpovednejšie, keďže si uvedomujú silu občianskej spoločnosti.

Táto práca skúma, nakoľko sa koncept aktívneho občianstva vyvinul na Slovensku, keďže po demokratickej revolúcii v roku 1989 sa začala nová etapa vývoja občianskej spoločnosti, keďže občania mohli znova začať využívať svoje politické práva, ktoré im boli počas komunistického režimu odopierané. Aktívne občianstvo je dôležitým prvkom občianskej spoločnosti v demokracii, a teda od vývoja občianskosti a občianskej kultúry závisí i ďalší vývoj demokracie na Slovensku.

Aké atribúty má teda fungujúci koncept aktívneho občianstva vo vyspelej občianskej kultúre? Tieto atribúty práca využíva na mapovanie úrovne občianskej spoločnosti na

Slovensku, pomocou čoho chce zároveň zistiť, či sa na Slovensku za posledných 20 rokov fungovania demokracie pozitívne vyvíja koncept aktívneho občianstva.

Aktívny občan musí spĺňať viaceré kritériá, ktoré Robert Putnam zdefinoval podľa výskumu v práci *Vytváranie fungujúcej demokracie*. Prvým zreteľom je členstvo občana v jednom alebo viacerých občianskych združeniach (Putnam, 1993, s. 89). Keďže občianske združenia vytvárajú kooperáciu medzi občanmi v širokom spektre záujmov, čím prispievajú k stabilnej a efektívnej demokratickej vláde sú dôležitým prvkom pri výskume aktívneho občianstva. Občianske združenia na jednej strane ovplyvňujú svojich členov a zároveň môžu ovplyvňovať politický systém v krajine. Občania, ktorí sú členmi občianskych združení alebo asociácií totiž podľa výskumu Almonda a Verbu vykazujú väčšiu mieru politickej participácie a sociálnej dôvery voči ostatným (Almond & Verba, 1989). Podľa výskumu Roberta Putnama občania Talianska žijúci v regiónoch s vyvinutejším konceptom občianstva sú členmi občianskych združení v omnoho väčšom meradle ako v menej občiansky vyvinutých regiónoch. Keďže občan, ktorý je členom jedného alebo viacerých združení dáva svojim aktívnym členstvom najavo svoj záujem na dianí v určitej časti spoločenského diania. Aktívne členstvo v takomto združení zároveň dáva občanovi možnosť stretávať sa s ďalšími občanmi s podobnými záujmami, či hodnotovými orientáciami. Toto združovanie teda prináša aktivizáciu občanov v danej záujmovej sfére.

Druhým atribútom aktívneho občianstva je pravidelné čítanie dennej tlače, keďže "noviny sú médium s najširším pokrytím spoločenských záležitostí" (Putnam, 1993, s. 92). Pravidelné čítanie novín teda definuje vyspelosť občianskej spoločnosti, keďže občania sú informovaní o dianí v spoločnosti a dokážu sa teda lepšie rozhodovať o záležitostiach týkajúcich sa občianskej spoločnosti. Táto skutočnosť sa dá vysvetliť tým, že občania ktorí čítajú o dianí v spoločnosti sú dobre informovaní o momentálnom spoločenskom i politickom dianí, tým môžu efektívne participovať. Zároveň ich nespokojnosť s politickým procesom, prípadne záujem o niektoré časti politického procesu motivuje občana participovať na tomto dianí. Občan, ktorý nesleduje súčasné dianie nie je schopný efektívne participovať, a preto sa nemôže stať občiansky vyspelým aktívnym občanom.

Tretím znakom aktívneho občianstva je účasť na voľbách (Putnam, 1993, s. 93), avšak v istom období bola účasť na voľbách povinná a preto tento znak nemôže byť v Taliansku ukazovateľom občianskej participácie. Občania však mohli využiť preferenčné hlasovanie pre určitých kandidátov na volebnej listine, čo využívala iba určitá časť občanov (Putnam, 1993, s. 94), avšak bola to práve časť občanov z občiansky menej vyspelých regiónov, keďže preferenčné hlasovanie bolo znakom klientelizmu, či rodinkárstva, nakoľko občania toto hlasovanie využívali za cieľom pretlačiť do politiky ľudí s ktorými sa osobne poznali, a preto by v prípade úspechu mohli zastupovať ich individuálne záujmy, čo je znakom občiansky menej vyspelých regiónov. Dôležitejším ukazovateľom aktívneho občianstva v Taliansku teda bola účasť na referendách (Putnam, 1993, s. 93), keďže účasť na referendách nebola povinná, ich účasť a hlasovanie teda vyjadrovali osobnú zainteresovanosť zúčastniť sa na referende, pričom účasť neprinášala žiadne individuálne výhody. Pričom rozdiely v účasti na všetkých referendách v rôznych regiónoch boli stabilné, čím poukazovali na občiansku vyspelosť, či nevyspelosť určitých regiónov.

Ďalším aspektom identifikujúcim vyspelosť občianstva podľa Putnama je, či občania uprednostňujú osobný kontakt s politickými elitami. Túto možnosť uprednostňujú najmä občania v občiansky menej vyspelých regiónoch (Putnam, 1993, s. 99), keďže pri týchto stretnutiach uprednostňujú osobné záujmy pred záujmami verejnými. Osobné stretnutia sú zdrojom klientelizmu a amorálneho familizmu. Pričom klientelizmus a amorálny familizmus negatívne ovplyvňujú demokraciu a sú teda opakom aktívneho občianstva. Ich negatívny vplyv spočíva v tom, že politici uprednostňujú svojich blízkych, známych, či rodinných príslušníkov na úkor ostatných, a teda i na úkor celej spoločnosti, zároveň to vytvára nerovnosť medzi občanmi, ktorá ohrozuje demokratické princípy v štáte. Preferencia osobného stretnutia teda poukazuje na orientáciu občanov na politické elity. Občania vo viac občiansky vyspelých severných oblastiach Talianska uprednostňujú osobný kontakt v minimálnej miere. A zároveň v občiansky menej vyspelých oblastiach títo politickí lídri pochádzajú z užšej vrstvy sociálnej hierarchie (Putnam, 1993, s. 101). Čo zapríčiňuje nerovnosť šancí občanov participovať na politickom procese, a teda nie je umožnené fungovanie spravodlivého horizontálneho delenia moci v štáte.

Ďalším špecifickým rozdielom medzi občiansky viac a menej rozvinutými regiónmi je spôsob, akým je vedená politika (Putnam, 1993, s. 102). Vo viac občiansky rozvinutých regiónoch politickí lídri volajú po decentralizácii moci do regiónov, pokým politickí lídri v menej občiansky rozvinutých oblastiach zahŕňajú občanov populistickými vyjadreniami o odovzdávaní moci do rúk ľudu. "V občiansky vyspelých oblastiach Talianska majú občania, tak ako aj ich lídri, silný odpor voči hierarchickým autoritárskym princípom" (Putnam, 1993, s. 104) To znamená, že občianska spoločnosť v týchto oblastiach je o rovnosti občanov a politikov v politickom procese. Všetci občania majú rovnakú možnosť participovať na vstupoch do politického procesu, či stať sa politicky aktívnymi, a politici zároveň zodpovedne zastupujú záujmy občanov a teda spoločnosti.

V prípade Talianska občiansku participáciu negatívne ovplyvňuje príslušnosť ku katolíckej cirkvi, keďže väčšina katolícky veriacich len zriedka číta dennú tlač a väčšina z nich nikdy nediskutuje na politické témy (Putnam, 1993, s. 107). Nakoľko veriaci sú omnoho viac spokojní s ich momentálnym životom a politickým životom, a preto sa viac zaujímajú o veci náboženské ako veci politické. Tento fakt silne ovplyvňuje občiansku participáciu v Taliansku, keďže vo väčšine regiónov je veľká väčšina občanov silne katolícki veriacich. Najväčší podiel katolícki veriacich je však na južných menej občianskych regiónoch Talianska. Katolícki veriaci sa venujú najmä navštevovaniu kostolov a modlitbám, ich hodnotové orientácie sú silne ovplyvnené ich vierou. Momentálnym dianím sa teda zaoberajú vo veľmi malom množstve čo je zapríčinené ich zameraním sa na náboženské hodnoty, pričom daniu v spoločnosti neprikladajú veľký dôraz.

Občania v menej občiansky vyspelých regiónoch Talianska sa cítia byť bližšie k určitej politickej strane, čo je spojené aj so spomínanou pozitívnou orientáciou k osobným stretnutiam s politickými lídrami, keďže pociťujú potrebu osobne bojovať za svoje individuálne záujmy. Spoločným znakom občanov v občiansky málo rozvinutých regiónoch je pocit odcudzenia sa od politických lídrov a ich bezmocnosti ovplyvňovať politický proces (Putnam, 1993, s. 109). Tieto negatívne pocity zároveň spôsobujú nízku hladinu aktívneho občianstva a občianskej kultúry, nakoľko títo občania len

veľmi málo participujú na politickom procese, keďže majú pocit, že svojím konaním nemôžu nič ovplyvniť.

Vplyv na občianstvo má taktiež vzdelanie. Vyššie vzdelaní občania v menej občiansky rozvinutých regiónoch Talianska sa cítia takmer rovnako bezmocní ako nízko vzdelaní občania vo viac občiansky rozvinutých regiónoch (Putnam, 1993, s. 110-111). Úroveň vzdelania teda má istý vplyv na vnímanie účinnosti občianskej participácie v politickom systéme, no v prípade talianska je tento vplyv obmedzený. Pokým vyššie vzdelaní ľudia majú vo všetkých regiónoch približne rovnakú tendenciu upadať do pocitov bezmocnosti pri účasti na politickom procese, pri nižšie vzdelaných ľuďoch sú rozdiely s ohľadom na rozvinutosť občianstva omnoho väčšie. To je spôsobené faktom, že občiansky rozvinutejšie regióny sú rovnoprávnou kooperatívnou komunitou, ktorá je vertikálne štruktúrovaná a horizontálne rozdelená a dokáže sa obraňovať pred pocitmi vykorisťovania, závislosti, či frustrácie tých najnižších vrstiev spoločnosti (Putnam, 1993, s. 111). Občania v takto vyspelej občianskej kultúre majú taktiež väčšiu dôveru v to, že všetci občania dodržiavajú zákony, na základe čoho ich všetci v omnoho väčšom meradle naozaj dodržiavajú, pokým nedôvera v menej občiansky rozvinutých regiónoch vedie k ďalšiemu nedodržiavaniu zákonov. Výskum Roberta Putnama však nepovažuje vzdelanie za dôležitý atribút aktívneho občianstva, nakoľko množstvo vysokoškolsky vzdelaných občanov v menej i viac občiansky vyspelých krajoch Talianska je rovnaký. Avšak, výskum Almonda a Verbu poukázal na odlišné výsledky, nakoľko podľa výskumov občianskej participácie a celkovej úrovne občianstva na základe vzdelania v Mexiku, USA, Veľkej Británii a Nemecku, poukázali na fakt, že úroveň vzdelania u občanov je dôležitým faktorom. Keďže vyššie vzdelaní občania jednoznačne vykazujú vyššiu úroveň občianskosti a občianskej participácie oproti menej vzdelaným občanom (Almond & Verba, , 1989, s. 173). Pričom tento výskum uskutočnili i v Taliansku, kde ako v jedinej skúmanej krajine boli rozdiely medzi rozdielne vzdelanými občanmi len minimálne, čím potvrdili výskum Roberta Putnama. Poukazuje to však na fakt, že úroveň vzdelania môže byť v mnohých krajinách dôležitým faktorom ovplyvňujúcim úroveň občianskosti.

Dôležitým faktorom aktívneho občianstva je aj spokojnosť s momentálnou ekonomickou situáciou (Putnam, 1993, s. 114). Keďže pozitívny pohľad na momentálnu situáciu jedinca pozitívne ovplyvňuje jeho občiansku aktivitu, keďže viac pociťuje pozitívne vplyvy svojej participácie na občiansku spoločnosť. Tieto negatívne vplyvy ekonomickej situácie skúmal i Michael Wittman, ktorý popisuje vplyv ekonomickej situácie a úspešnosť ekonomickej tranzície na občiansku spoločnosť. Občania, ktorí sú ekonomicky úspešní vnímajú ekonomickú tranzíciu po revolúcii pozitívne, pokiaľ tí ekonomicky neúspešní prechovávajú opačné pocity. Čiže ekonomicky úspešní občania sú aktívnejšími občanmi ako ekonomicky neúspešní. Ekonomicky úspešní ľudia viac sympatizujú s demokratickým režimom a jeho princípmi. Pokiaľ ekonomicky neúspešní občania upadajú do beznádeje a nemajú motiváciu participovať na politickom procese, nakoľko osobne nepociťujú pozitívne vplyvy tejto participácie.

Putnam považuje za dôležitý i sociálny kapitál v danej spoločnosti, a teda sociálnu dôveru občanov medzi sebou. Nakoľko "sociálny kapitál je produktívny, umožňujúci dosahovať potrebné ciele, ktoré by bez neho neboli dosiahnuteľné" (Putnam, 1993, s. 167).

Pomocou tejto štúdie je teda možné zhrnúť, čím je špecifická občianska kultúra s vyvinutým konceptom aktívneho občianstva. Aktívny občan podľa Roberta Putnama je teda občan, ktorý je členom aspoň jedného alebo viacerých občianskych združení, pravidelne číta dennú tlač, participuje na referendách a voľbách, kde využíva preferenčné hlasovanie, neuprednostňuje osobný kontakt s politickými elitami, nie je silne katolícky založený. Občiansku participáciu zároveň ovplyvňuje úroveň vzdelania a spokojnosť s vlastnou ekonomickou situáciou.

Nakoľko táto práca kladie dôraz na koncept aktívneho občianstva, je potrebné tieto princípy prispôbiť a aplikovať na územie Slovenska. Existenciu aktívneho občianstva bude teda skúmať podľa viacerých atribútov.

- 1.) Prvým atribútom je účasť občanov na parlamentných voľbách, na voľbách do obecného zastupiteľstva, na voľbách do vyšších územných celkov a referendách, pričom pri parlamentných voľbách sa výskum nezaoberá

preferenčným hlasovaním, keďže preferenčné hlasovanie je skôr znakom menej vyspelej občianskosti.

- 2.) Druhým faktorom je účasť občanov na petícii alebo proteste, a teda či sa niekedy zúčastnili, alebo plánujú sa v prípade potreby zúčastniť na aktivite takéhoto druhu. Dôležité bude aj aktívne členstvo v rôznych občianskych združeniach, či mimovládnych organizáciách, ktoré sa ukázalo ako dôležitý ukazovateľ úrovne občianstva.
- 3.) Ďalším atribútom bude skúmanie hodnotových orientácií občanov, ktoré poukazujú na úroveň občianskosti v štáte, a teda či sa zaujímajú o politiku, aká je ich dôvera v súdnictvo, orientácie na politické elity a ich dôvera voči parlamentu.
- 4.) Predposledným skúmaným faktorom bude náboženstvo ako atribút aktívneho občianstva. Keďže na Slovensku je v dnešnej dobe podľa sčítania obyvateľov až 65,8 percenta katolíckych veriacich (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012), náboženstvo bude mať nezanedbateľný vplyv na aktívne občianstvo na Slovensku.
- 5.) Prácu zároveň zaujíma, ako občania vnímajú svoju ekonomickú situáciu, keďže ekonomická situácia silne ovplyvňuje participáciu občanov. Nakoľko ekonomicky menej úspešní občania majú tendenciu neparticipovať na politickom systéme.
- 6.) Posledným faktorom, ktorý práca popisuje je úroveň vzdelania, a teda podiel vysokoškolsky vzdelaných občanov, keďže vysokoškolsky vzdelaní občania majú väčšiu tendenciu participovať na systéme, keďže ho lepšie poznajú a vedia sa v ňom teda lepšie orientovať, a preto i viac pociťujú účinnosť ich participácie.

V rámci skúmania vývoja aktívneho občianstva budú viaceré atribúty skúmané z hľadiska generačnej výmeny, a budú teda porovnávať rozdiely medzi tromi rozličnými generáciami. Respondenti v tomto výskume sú teda rozdelení do troch vekových kategórií. Prvá kategória je generácia mladých ľudí vo veku od pätnásť do dvadsaťdeväť rokov, druhá v aktívnom veku od tridsať do štyridsaťdeväť rokov a tretia generácia starších ľudí nad päťdesiat rokov. Pomocou konceptov aktívneho

občianstva a generačnej výmeny táto práca skúma, ako sa vyvíjajú hodnotové orientácie občanov, občianska kultúra, úroveň občianskosti, a či tento vývoj prináša postupný pokrok v oblasti aktívneho občianstva na Slovensku. Dôležitým bude, či je tento vývoj viditeľný pomocou skúmania zmien v občianskom správaní medzi kohortou mladších občanov v predproduktívnom veku, kohortou občanov v aktívnom veku a kohortou starších občanov v poproduktívnom veku.

Teória generačných výmen

Teória generačných výmen ako dôležitý aspekt vývoja spoločnosti a teda aj občianskej kultúry bola prvý krát definovaná pozitivistami v osemnástom a devätnástom storočí. Táto teória je veľmi dôležitá pre túto prácu, pretože popisuje vývoj akým neustále prechádza každá občianska spoločnosť, a teda aj občianska spoločnosť na Slovensku. Generačné výmeny sú strojcom pohybu v spoločnosti. Ľudská spoločnosť funguje na princípe piatich základných faktorov, ktoré riadia generačné výmeny (Mannheim, 2007, s. 22-23). Nástupom nových generácií dochádza neustále k nastupovaniu nových nositeľov kultúry, ktorí ju posúvajú vpred. Starší nositelia kultúry postupne odchádzajú, čím sa postupne odbúravajú staré zakorenené zvyky v spoločnosti a nechávajú priestor novým generáciám. Tretím je fakt, že nositelia generačnej súvislosti participujú len počas časovo obmedzeného úseku. Generácie neustále trdajú a uchováajú, zároveň aj rozvíjajú kultúrne statky v spoločnosti. Generačné výmeny fungujú nepretržite.

Teória generačných výmen hovorí o tom, že spoločnosť je zložená z viacerých generácií, ktoré sa neustále obmieňajú biologickým kolobehom života. Generačné výmeny sú teda dôležitým faktorom vo vývoji spoločnosti. Podľa väčšiny zástancov pozitivizmu je trvanie jednej generácie približne 30 rokov. Najmladšia generácia začína svoje prežívanie a ukladá informácie, ktoré ju ovplyvnia. Druhá generácia začína vo veku približne tridsať rokov, v tejto fáze života je generácia najaktívnejšia a najmenej ovplyvniteľná. Približne v šesťdesiatom veku dochádza k prechodu do tretej fázy, kde už generácia znižuje svoju aktivitu v spoločenskom živote. "Tým najdôležitejším faktom na výmene generácií zostáva to, že boli považované za jeden zo zásadných hnacích faktorov pokroku" (Mannheim, 2007, s. 15). Podľa pozitivistov teda najväčší posun v spoločnosti nastáva vždy s príchodom novej aktívnej generácie.

Moderné ponímanie teórie generačných výmen prepracoval Karl Mannheim, kde upriamil pozornosť na vnímanie generácií ako skupiny jedincov, pričom nie je dôležité zohľadňovať ich vekovú kategóriu. Na základe tohto môžeme zadefinovať skupiny jedincov ako kohorty. Kohorta je teda skupina jedincov ovplyvnená

rovnakým prežívaním, rovnakou sociálnou či ekonomickou skupinou, rovnakými záujmami, rovnakými problémami alebo hodnotovými orientáciami. Je dôležité pripomenúť, že jednu kohortu tvorí to, že sa o nejaký problém zaujímajú, čo v zásade nemusí znamenať rovnaký postoj k danej problematike. Do jednej kohorty teda patria aj opačné názorové skupiny jedincov.

Na vytváranie hodnotových orientácií má najväčší vplyv obdobie mladosti jedinca, ktoré predurčuje k akej kohorte bude patriť. Hodnotové orientácie jedincov sú najviac ovplyvňované socializáciou, čiže rodinou a okolím jedinca. "Mladí ľudia majú tendenciu osvojovať si politické orientácie od ľudí, ktorí sa o nich starajú v mladosti" (Straughn, 2009, s. 8). Jedinec, ktorého rodičia sú členmi komunistickej strany, má tendenciu stať sa po dosiahnutí plnoletosti členom komunistickej strany. Staršie generácie teda socializáciou ovplyvňujú politické správanie sa mladšej generácie. Tento princíp osvojovania si hodnotových orientácií po predchádzajúcich generáciách je zjavný i v spoločnosti na Slovensku. Dôkazom je voličské správanie sa určitých regiónov Slovenska. Viaceré okresy Trenčianskeho a severovýchodu Prešovského kraja kontinuálne preukazujú ich preferencie k uznávaniu politických elít. V týchto okresoch vo voľbách v roku 1935 získal nad 50 percent voličských hlasov autonomistický blok vedený Hlinkovou Slovenskou ľudovou stranou. V identických okresoch získala v roku 1994 nad 50 percent voličských hlasov strana Hnutie za demokratické Slovensko pod vedením Vladimíra Mečiara. Situácia vo voľbách na Slovensku sa opakuje až dodnes. V roku 2010 v týchto okresoch získala strana SMER pod vedením Róberta Fica nad 45 percent voličských hlasov (Piško, 2010). Čiže občania rôznych vekových kategórií v tej istej oblasti kontinuálne prechováajú pozitívne hodnotové orientácie voči politickým stranám s veľkým vplyvom jednej authority. Tieto poznatky potvrdzujú to, že staršie kohorty ovplyvňujú tie mladšie, keďže hodnotové orientácie v danej oblasti zostávajú počas dlhého časového obdobia nezmenené. Tento fakt zároveň poukazuje na silný vplyv tradičných hodnôt na mladšie generácie obyvateľov Slovenska.

Po období socializácie mladých jedincov však v mnohých dochádza k resocializácii. Mechanizmus resocializácie vysvetľuje posun v hodnotových orientáciách mladších generácií. K posunu vo vnímaní spoločnosti dochádza v dôsledku rozličného

prežívania jedincov. Mladšie generácie totiž vyrastajú v iných podmienkach ako ich predchodcovia, čím môže byť ich pohľad na spoločnosť odlišný. Posun v hodnotových orientáciách môže priniesť i nové zamestnanie, zmena sociálnej či ekonomickej skupiny, ale aj oblasť v ktorej žijú.

V dôsledku tohto môže byť na Slovensku zadefinované množstvo rozličných kohort. V dnešnej dobe však existuje viacero kohort, ktoré veľkou mierou ovplyvňujú občiansku spoločnosť. Podľa politických orientácií, ktoré poukazujú na veľké sympatie k tradičným hodnotám pri volebnom správaní, je nepochybná existencia kohorty jedincov uznávajúcich elity. Ďalšou kohortou sú sympatizanti komunistického režimu, ktorí môžu negatívne vnímať demokratické hodnoty a rozvoj občianskej kultúry. Dôležitou kohortou je kohorta zložená z členov takzvaných "ostrovo pozitívnej deviácie" (Andor, 2009), ktorí svojimi aktivitami v minulosti prispeli k demokratickej revolúcii na území Slovenska, a tak i k rozvoju občianskej kultúry. Rozhodujúcou kohortou pre rozvoj občianskej kultúry bude najmladšia generácia jedincov narodených po revolúcii v roku 1989. Keďže táto generácia sa od začiatku vyvíja v demokratickom režime, najviac si osvojuje demokratické hodnoty a preto môže v najbližších rokoch priniesť väčší rozvoj občianskej kultúry na Slovensku, avšak v tomto ich môžu brzdiť už spomenuté hlboko zakorenené tradičné hodnoty. Na základe tohto vývoja je najpravdepodobnejší vznik aktívnych občanov prechováajúcich pozitívne orientácie voči demokratickému režimu a participatívnej občianskej kultúre hlavne z občanov, ktorí vyrastajú alebo prichádzajú počas obdobia socializácie do styku s ľuďmi, ktorí boli zapojení do demokratickej revolúcie v roku 1989.

Rozdiely v hodnotových orientáciách medzi občanmi podľa rôznych kohort skúmal vo svojom výskume Jeremy Brooke Straughn, kde skúmal rozdielne hodnotové orientácie občanov bývalého Východného Nemecka po revolúcii v roku 1989 na základe veku, príslušnosti ku komunistickej strane, príslušnosti k robotníckej triede, hláseniu sa k náboženstvu a podľa toho či skupiny občanov počas komunistickej diktatúry vycestovali alebo nevycestovali na západ. Jeremy Brooke Straughn zistil, že kohorta občanov, ktorí vycestovali na západ pred zvrhnutím Berlínskeho múru, bola menej orientovaná k podpore socializmu, ako kohorta ktorá nikdy na západ

nevystoľovala. Zároveň, pred pádom Berlínskeho múru, dôchodcovia ktorí mali väčšiu možnosť vycestovať na západ, boli viac pozitívne orientovaní voči tomuto vycestovaniu ako kohorta mladých, ktorých možnosti na vycestovanie boli veľmi obmedzené. Väčšie sympatie voči vycestovaniu mali taktiež nábožensky orientovaní občania, keďže táto kohorta bola potláčaná komunistickým režimom a v každej komunistickej krajine sa teda snažila o jej zosadenie. Pozitívnejší postoj k vycestovaniu mali zároveň aj občania, ktorí nepatrili k robotníckej triede, ktorá bola ideálom komunistickej ideológie. Keďže vycestovanie na západ mohlo daným občanom priniesť politické prenasledovanie, občania alebo potomkovia občanov, ktorí boli členmi komunistickej strany boli menej naklonení vycestovaniu na západ ako občania, ktorí neboli nijak prepojení na komunistickú stranu (Straughn, 2009, s. 516).

Ďalším skúmaným aspektom boli orientácie voči účasti na proteste. Väčšiu tendenciu zúčastniť sa na proteste počas komunistickej diktatúry vo Východnom Nemecku mala v porovnaní s kohortou starších ľudí kohorta mladých ľudí. Väčšie tendencie zúčastniť sa na proteste mala aj kohorta ľudí, ktorí neboli súčasťou komunistickej robotníckej triedy a ľudia, ktorí predtým mali možnosť vycestovať na západ. Zaujímavosťou boli rovnaké tendencie príslušníkov komunistickej strany a veriacich zúčastniť sa na proteste. Čo môže byť spôsobené tým, že niektorí členovia komunistickej strany by sa zúčastnili protestu voči reformám štátneho socializmu a veriaci viac uprednostňovali iné alternatívy vyjadrenia nespokojnosti (Straughn, 2009, s. 517).

Tretím skúmaným aspektom bolo, ako občania hodnotia svoju ekonomickú situáciu po demokratickej revolúcii v roku 1989. Svoju ekonomickú situáciu ako lepšiu hodnotia kohorty mladých ľudí, keďže ich možnosti uplatniť sa v trhovej ekonomike sú lepšie ako možnosti starších. Členovia komunistickej strany hodnotia svoju situáciu ako skôr horšiu, keďže mali menšiu možnosť profitovať z demokratickej tranzície, nakoľko väčšina z nich bola pôvodne členmi robotníckej triedy na rozdiel od nečlenov komunistickej triedy. Jednoznačným je rozdiel medzi hodnotením vlastnej ekonomickej situácie medzi občanmi, ktorí pred rokom 1989 vycestovali alebo nevystoľovali na západ. Občania, ktorí na západ cestovali, vo väčšej miere pociťujú

zlepšenie ekonomickej situácie oproti obdobiu pred roka 1989 (Straughn, 2009, s. 518).

Na základe tohto výskumu je možné jednoznačne zhodnotiť jednoznačné rozdiely v hodnoteniach súčasného osobného ekonomického stavu i v hodnotových orientáciách medzi kohortami mladších a starších ľudí, členmi a nečlenmi komunistickej strany, čo je čiastočne spojené s príslušnosťou k robotníckej triede, nábožensky veriacich a neveriacich, medzi ľuďmi, ktorým bolo umožnené vycestovať na západ a ľuďmi, ktorí možnosť vycestovať na západ nemali. Tieto poznatky dokazujú, že hodnotové orientácie občanov závisia od ich životných skúseností, čo dokazuje rozdiel medzi orientáciami občanov, ktorí na západ vycestovali a občanov, ktorí na západ nevycestovali. Dôkazom že kontinuitu hodnotových orientácií ovplyvňuje socializácia v rodinnom prostredí je, že väčšina mladých ľudí, ktorých rodičia boli členmi Komunistickej strany Východného Nemecka mali väčšiu tendenciu vstúpiť do komunistickej strany (Straughn, 2009, s. 516). Tento výskum potvrdzuje, že hodnotové orientácie sú prvotne ovplyvňované socializáciou v prostredí rodiny, no neskoršie osobné prežívanie jedinca a socializácia v okolitom prostredí môže meniť jeho hodnotové orientácie. Hodnotové orientácie sa teda počas výmeny generácii pomalým tempom vyvíjajú. "Avšak, i pri novom režime môžu staré stratégie predchádzajúceho režimu stále žiť ako potenciálne strategické alternatívy nového režimu, reprodukované v kultúrnom repertoári rozšírených rodín, organizácií, opozičných kultúrnych skupín, ako i v biografickej pamäti a kultúrnom dedičstve" (Straughn, 2009, s. 520).

Ďalší pohľad na koncept generácií priniesol výskum Michaela D. Wittmana, ktorí skúmal vnímanie ekonomickej tranzície v postkomunistickom Maďarsku. Občanov Maďarska vo svojom výskume rozdelil na kohortu mladých ľudí, ktorých definoval ako občanov, ktorí sa narodili po demokratickej revolúcii a na kohortu starších ľudí, ktorí prežili časť dospelosti počas komunistickej diktatúry. Tento výskum prináša pohľad na teóriu generačných výmen z hľadiska vekových kohort, a teda či má príslušnosť k istej vekovej kohorte vplyv na vnímanie ekonomickej tranzície, keďže vnímanie ekonomickej situácie má vplyv na občiansku kultúru v štáte, tým že

ovplyvňuje hodnotové orientácie občanov voči politickému systému (Straughn, 2009, s. 518).

Výskum vnímania ekonomickej tranzície z plánovanej ekonomiky na kapitalistickú ekonomiku podľa dvoch rozličných kohort v Maďarsku priniesol nový pohľad na skúmanie teórie generačných výmen. Výskum totiž poukázal na fakt, že vek respondentov nemá vplyv na vnímanie ekonomickej tranzície. Výsledkom tejto práce bolo zistenie, že hodnotenie ekonomickej tranzície je závislé od momentálnej ekonomickej situácie občanov. Ekonomicky úspešní občania totiž prechovávajú pozitívny postoj k tranzícii, pokým ekonomicky neúspešní občania vnímajú trhovú ekonomiku negatívne. Negatívni postoj k trhovej ekonomike teda prechovávajú najviac občania s nízkym vzdelaním a obyvatelia rurálnych oblastí, pričom tieto aspekty majú omnoho väčší vplyv na hodnotenie ekonomickej tranzície ako inštitucionálne dedičstvo komunizmu (Wittman, 2012, s. 15).

Teória generačných výmen a jej vývoj sa teda môže v rôznych krajinách líšiť. Generačný vývoj je teda dôležité sledovať v závislosti od rôznych kohort, do ktorých sa jedinec začlení počas života. Vývoj jedinca je v mladosti ovplyvňovaný socializáciou v rodine, neskôr socializáciou prostredníctvom vonkajšieho prostredia a ako najdôležitejším faktorom pri začleňovaní do kohort a ich hodnotových orientácií sa ukázalo osobné prežívanie jedinca a jeho ekonomická úspešnosť počas života, ktorá nutne nemusí závisieť od veku jedinca. Generačná výmena a vývoj hodnotových orientácií rôznych kohort je preto dôležitým faktorom pri skúmaní vývoja občianskej kultúry, keďže úzko súvisí s jej vývojom. Táto práca teda skúma vývoj hodnotových orientácií v rámci občianskej kultúry v rámci dvoch kohort a to kohorty starších občanov narodených do roku 1971, ktorí prežili aspoň časť dospelosti počas komunistického režimu a kohorty mladších, ktorí sa narodili po roku 1971 a nemajú teda žiadne osobné skúsenosti s predošlým režimom.

Občianska participácia na Slovensku

Záverečná kapitola tejto práce skúma občiansku kultúru a občiansku participáciu v Slovenskej republike, pričom využíva štatistické údaje prieskumov hodnotových orientácií občanov na Slovensku a štatistiky participácie jej občanov na všetkých druhoch volieb a referend. Táto kapitola si teda kladie za úlohu skúmať vývoj občianskej kultúry a aktívneho občianstva na Slovensku za posledných 20 rokov. Využíva koncept aktívneho občianstva a zároveň pri skúmaní využíva koncept generačných výmen pre zistenie, nakoľko sa občianska kultúra participácie vyvíja v závislosti od nastupujúcich generácií.

Táto kapitola preto skúma orientácie občanov na politické elity, účasť občanov na voľbách a referendách, účasť občanov na proteste, či petícii, prípadne ich orientácie voči tejto forme aktivizácie, ako občania vnímajú svoju ekonomickú situáciu a jej vplyv na participáciu a hodnotové orientácie, dôveru voči vláde a rôznym inštitúciám a podiel katolíckych veriacich.

Participácia občanov Slovenskej republiky na voľbách a referendách

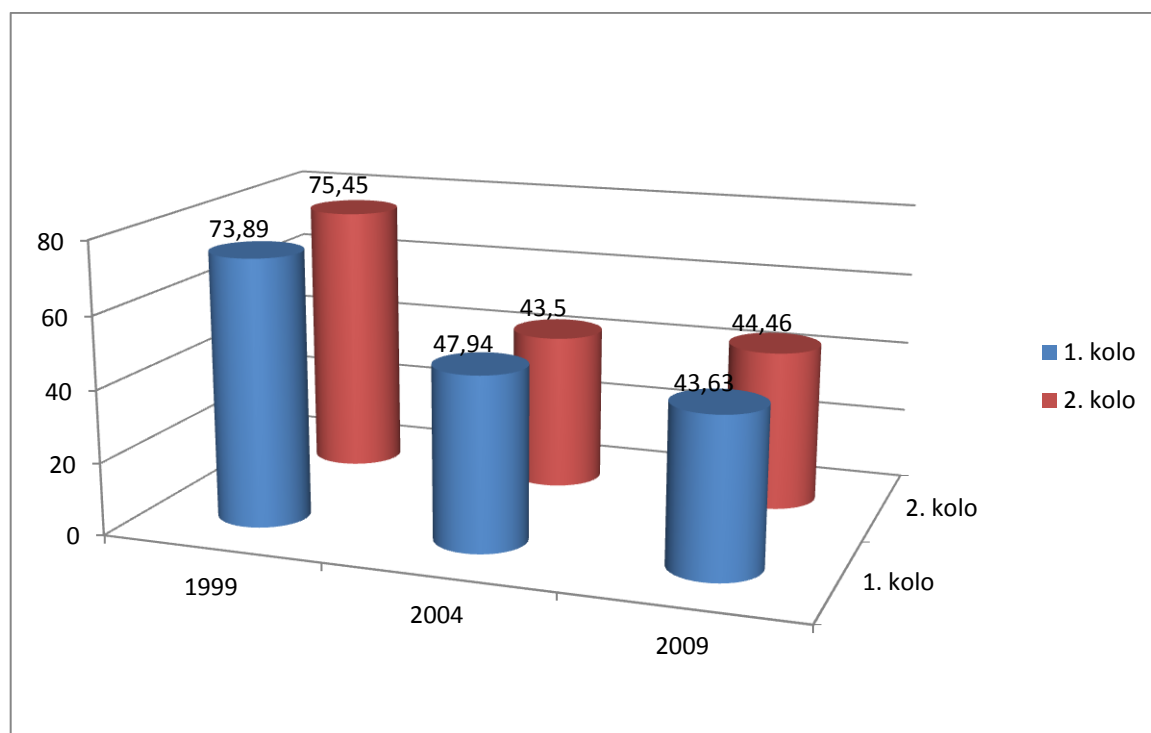
Na Slovensku momentálne existuje päť druhov volieb a to voľby prezidenta republiky, parlamentné voľby, voľby do orgánov samosprávnych krajov, voľby do orgánov samosprávnych obcí a voľby do Európskeho parlamentu. Na Slovensku boli počas dvadsiatich rokov existencie samostatnej Slovenskej republiky štyri referendá. V tejto časti kapitoly nebude aplikovaný koncept generačných výmen, nakoľko práca využíva oficiálne štatistiky na voľbách a na základe tajnosti voľby nie je možné identifikovať vekové zloženie voličov.

Prezidentské voľby

Prezidentské voľby sa na území Slovenskej republiky konali tri krát. Prvý krát sa tieto voľby konali v roku 1999. V prvom kole bola volebná účasť 73,89% oprávnených voličov. V druhom kole bola účasť 75,45%. V ďalších prezidentských voľbách už bola

účasť stabilne nižšia. V prvom kole prezidentských volieb v roku 2004 bola účasť 47,94%. V druhom kole bola účasť 43,5%. V posledných voľbách v roku 2009 bola účasť v prvom kole 43,63% oprávnených voličov a 44,46% v druhom kole (Štatistický úrad SR, 2010). Výrazne vyššia účasť na prezidentských voľbách bola teda len v roku 1999. V ďalších dvoch voľbách sa účasť drží na stabilnej hladine. Vysoká účasť v prvých voľbách bola teda spôsobená skutočnosťou, že ľudia mali prvý krát možnosť priamej voľby prezidenta republiky. Negatívny vývoj účasti po prvých voľbách prezidenta môže byť taktiež spôsobený tým, že občania nepociťujú takmer žiadne účinky konania hlavy štátu na politické dianie, nakoľko sa na Slovensku ako parlamentnej demokracii využíva forma slabého prezidenta. Účasť na prezidentských voľbách zároveň síce je formou participácie, no nemusí byť znakom vyspelého občianstva, nakoľko najviac motivovaní sú občania uznávajúci politické elity, ktoré sa zvyčajne uchádzajú o tento úrad.

Obrázok 1: Prezidentské voľby

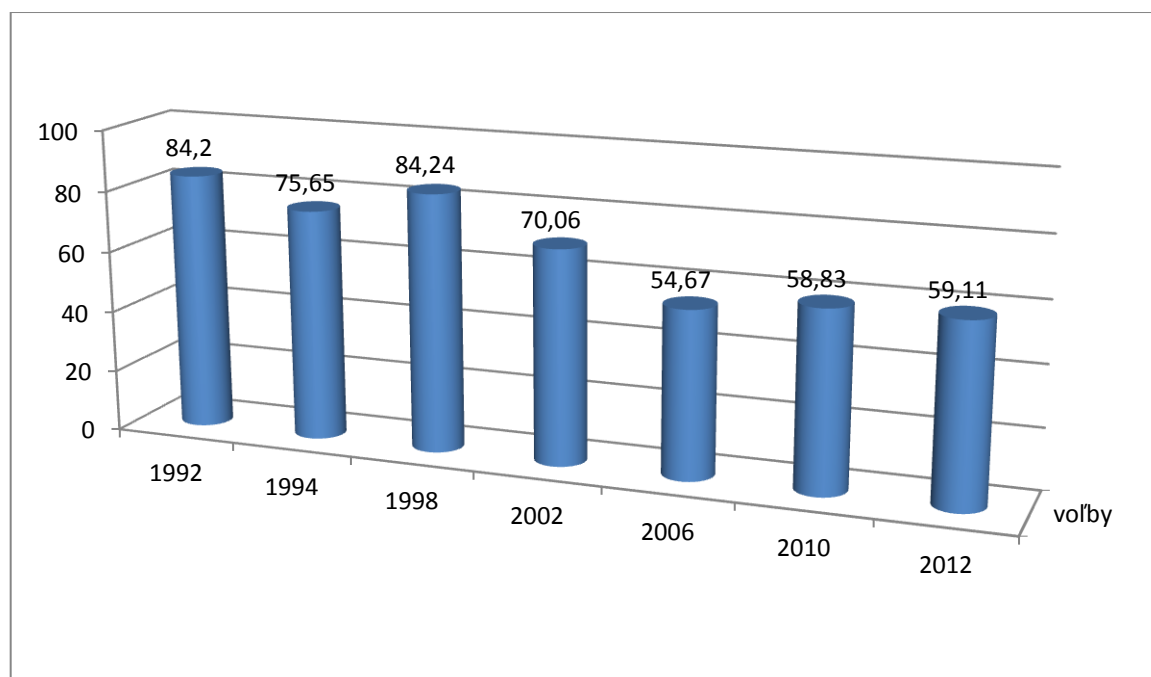
Zdroj: Štatistický úrad SR

Parlamentné voľby

Prvé samostatné demokratické voľby do parlamentu sa uskutočnili v roku 1992. Počas dvadsiatich rokov existencie samostatného štátu sa tieto voľby dosiaľ konali sedem krát. V prvých voľbách v roku 1992 bola účasť 84,20%. Takto vysoká účasť na voľbách je typickým znakom pre postkomunistické štáty v ktorých došlo k demokratickej revolúcii, nakoľko občania mohli naplno začať využívať ich politické práva. Typická je zároveň nižšia účasť v neskorších rokoch, keď z ľudí vyprícha prvotné nadšenie. Už v roku 1994 začala volebná účasť klesať. Účasť v týchto parlamentných voľbách bola 75,65% oprávnených voličov. Situácia vo voľbách v roku 1998 sa však zmenila. Účasť na týchto voľbách bola 84,24% (Štatistický úrad SR, 2012), čo je až doposiaľ rekordom v účasti vo voľbách v Slovenskej republike. Táto aktivizácia však nebola spôsobená primárne vývojom občianskosti, ale kritickým bodom vo vývoji demokracie na Slovensku. Tieto voľby boli teda zlomovými vo vývoji demokracie na Slovensku. Pred týmito voľbami bola pri moci strana Hnutie za demokratické Slovensko na čele s Vladimírom Mečiarom. Demokratická tranzícia na Slovensku sa dostala do krízy, keďže vláda pod vedením Vladimíra Mečiara začala naberať autoritárske smerovanie a demokracia a jej vývoj boli v ohrození. Množstvo mimovládnych organizácií preto začalo aktivizovať k účasti na týchto voľbách. Zároveň vznikla široká koalícia pravicových strán, ktoré chceli tento negatívny vývoj demokracie zastaviť. Výsledkom tejto aktivizácie bola rekordná účasť na voľbách a výhra tejto širokej koalície nad autoritárskou stranou Vladimíra Mečiara, čím sa Slovensko dostalo z politickej izolácie, ktorá reálne hrozila (Bútora, Mesežnikov, & Bútorová, 1999, s. 14-15). Nakoľko sa po týchto voľbách demokratické smerovanie Slovenska ustálilo, vo voľbách v roku 2002 bola účasť nižšia, čo je jasným znakom menšej obavy občanov Slovenska s demokratickým smerovaním krajiny. V týchto voľbách bola účasť 70,06%. V ďalších voľbách už začala účasť voličov rapídne klesať, čo môže byť spôsobené negatívnou skúsenosťou občanov s tým, že môže voľbami niečo ovplyvniť. V roku 2006 bola účasť voličov len 54,67% v ďalších voľbách v roku 2010 bola účasť znova na podobnej úrovni a to 58,83%. Tento trend v účasti pokračuje až dodnes, nakoľko vo voľbách v roku 2012 bola účasť 59,11% (Štatistický úrad SR, 2012). Čiže volebná účasť od roku 2006 stúpa len vo veľmi malom meradle.

Avšak túto úroveň možno považovať za primeranú pre poddansko - participatívnu občiansku kultúru, nakoľko i napríklad parlamentné voľby v občiansky vyspelejšej kultúre ako je Veľká Británia sa v posledných dvanástich rokoch pohybujú na úrovni okolo 60 percent (UK political info, 2010). Na základe týchto dát je možné konštatovať, že účasť voličov na parlamentných voľbách mala na začiatku existencie samostatnej Slovenskej republiky typický vývoj pre postkomunistické štáty. Neskôr sa na základe negatívneho vývoja demokracie účasť prudko zvýšila, no neskôr sa znížila na primeranú úroveň a na tejto úrovni zostáva až dodnes. Takáto účasť na voľbách však nie je znakom vyspelého občianstva, nakoľko i občiansky menej vyspelé štáty majú najvyššiu účasť práve na týmto type volieb.

Obrázok 2: Parlamentné voľby

Zdroj: Štatistický úrad SR

Voľby do orgánov samosprávnych krajov

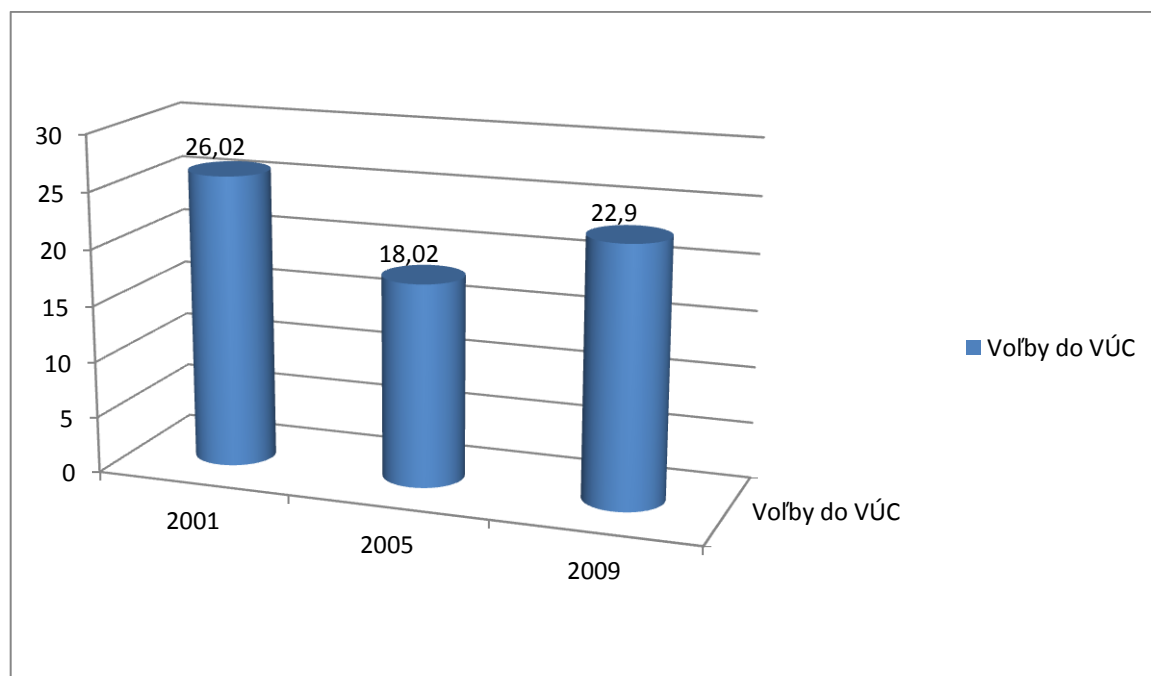
Silnejším ukazovateľom vyspelosti občianskosti sú na Slovensku voľby do regionálnych samospráv, ktoré poukazujú na to, či občania vnímajú to ako môžu ovplyvňovať regionálnu politiku a ako vnímajú jej procesy a výstupy. Prvým typom

volieb sú teda voľby do orgánov samosprávnych krajov. Tento druh volieb sa na Slovensku dosiaľ konal tri- krát.

Prvé voľby do orgánov samosprávnych krajov sa konali v roku 2001. Účasť na týchto voľbách dosiahla len 26,02%. Tento trend v nízkej účasti si tieto voľby udržujú až dodnes. Pokiaľ vo voľbách v roku 2005 sa na týchto voľbách zúčastnilo 18,02% oprávnených voličov, v roku 2009 bola účasť o niečo vyššia a to 22,9% (Štatistický úrad SR, 2010).

Tieto dáta poukazujú na fakt, že občania nevnímajú, že môžu efektívne ovplyvňovať politiku na území svojich samosprávnych krajov. Takto kriticky nízka účasť je znakom občiansky slabo vyspelej občianskej kultúry. Zároveň je viditeľné, že v tomto smere takmer nedochádza k žiadnej zmene, čo má negatívny vplyv na politické procesy na úrovni krajských samosprávnych orgánov. Príčinou môže byť aj nízka informovanosť ľudí o kompetenciách a fungovaní týchto samosprávnych orgánov, nakoľko občania sú len veľmi slabo informovaných o politických procesoch na tejto úrovni.

Obrázok 3: Voľby do VÚC

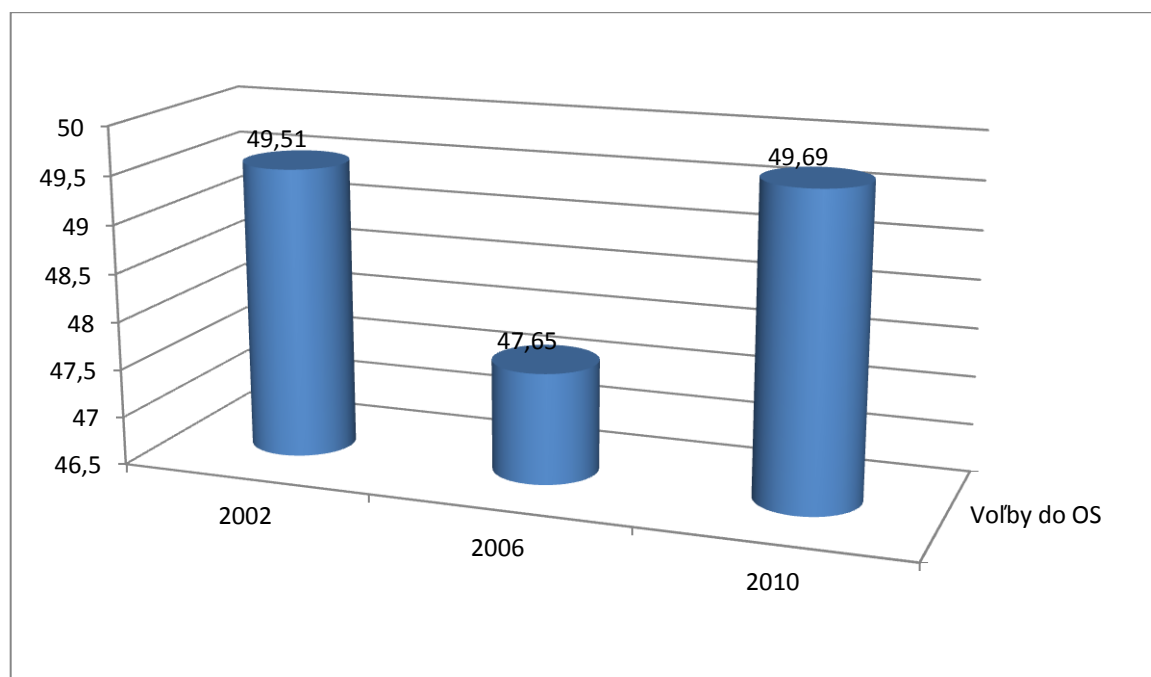
Zdroj: Štatistický úrad SR

Voľby do orgánov samosprávy

Ďalším typom volieb na Slovensku sú voľby do orgánov samosprávy miest a obcí. K týmto voľbám sú dostupné dáta z rokov 2002, 2006 a 2010. V roku 2002 bola účasť 49,51% oprávnených voličov. Táto účasť je až dodnes stabilná, keďže v roku 2006 bola účasť 47,65% a v roku 2010 bola účasť 49,69% (Štatistický úrad SR, 2011). Účasť na tomto type volieb je viac ako dvojnásobná oproti voľbám do orgánov samosprávnych krajov. A teda pri voľbách do miestnych samospráv si ľudia viac uvedomujú účinnosť svojej participácie. Vyššia účasť však môže byť zapríčinená aj tým, že tieto voľby si na lokálnej úrovni a teda občania osobne poznajú väčšinu kandidátov. A preto účasť na voľbách môže byť ovplyvnená i rodinkárstvom či klientelizmom. Keďže v tomto prípade ľudia môžu voliť na základe osobných záujmov a môžu sa s kandidátmi stretávať osobne.

A preto rozdiel na volebnej účasti medzi voľbami do orgánov samosprávy miest a obcí a do orgánov krajskej samosprávy môže poukazovať na slabšie rozvinutú občianskosť v slovenskej spoločnosti. Keďže ľudia omnoho viac uprednostňujú voľby do samosprávy obce, pred voľbami do krajskej samosprávy, kde je už nie je tak veľká možnosť osobného kontaktu so svojimi zástupcami. Toto poukazuje na tvrdenie Roberta D. Putnama, kde označuje potrebu občanov osobne kontaktovať svojich zástupcov za znak menej občiansky rozvinutých regiónov, keďže tento fakt podporuje spomínaný klientelizmus a rodinkárstvo.

Obrázok 4: Voľby do orgánov samosprávy

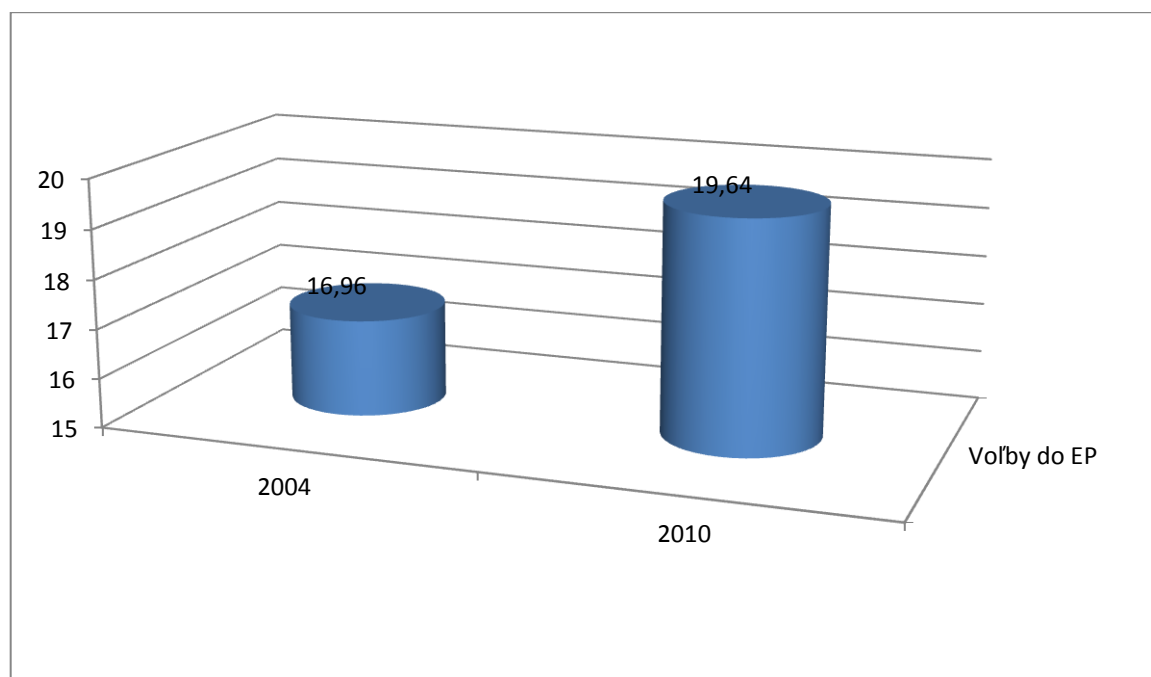
Zdroj: Štatistický úrad SR

Voľby do Európskeho parlamentu

Posledným typom volieb na území Slovenskej republiky sú voľby do Európskeho parlamentu, ktoré sa na našom území dosiaľ konali dva krát. Tieto voľby v oboch prípadoch dosiahli rekordne nízku účasť. Vo voľbách v roku 2004 sme zaznamenali rekordne najnižšiu účasť zo všetkých volieb na území SR a to len 16,96% oprávnených voličov. V roku 2010 bola účasť len o niečo vyššia a to 19,64% voličov (Štatistický úrad SR, 2010).

V tomto prípade je nízka účasť jednoznačným prvkom menej rozvinutej občianskosti a slabšej úrovni aktívneho občianstva. Občania nepociťujú potrebu participovať, keďže si myslia, že svojou participáciou na týchto voľbách nič neovplyvnia. Podporuje to zároveň tvrdenie o menej rozvinutej občianskosti, keďže ľudia nemajú záujem participovať práve preto, lebo okamžite nepociťujú účinnosť tejto participácie a neplnú im z tejto participácie žiadne priame osobné výhody.

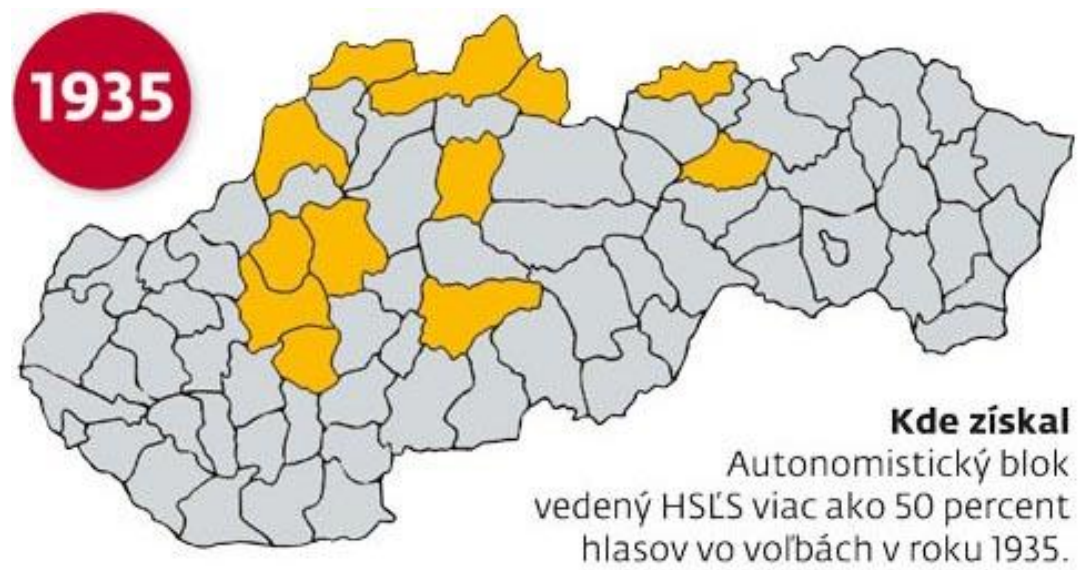
Obrázok 5: Voľby do Európskeho parlamentu

Zdroj: Štatistický úrad SR

Pri skúmaní volebného správania na Slovensku je dôležité spomenúť aj voličské správanie ľudí. Toto správanie možno považovať za veľmi konzervatívne, ktoré sa od vzniku prvej Slovenskej republiky takmer nemení. Dôležitým faktorom, ktorý môžeme jednoznačne pomenovať je orientácia občanov na politické elity v mnohých regiónoch Slovenska, ktorá je stabilná počas celej histórie. Nakoľko v okresoch severného a severozápadného Slovenska, v ktorých získala vo voľbách v roku 1935 Hlinkova Slovenská národná strana pod vedením Andreja Hlinku nad 50% hlasov, získalo vo voľbách v roku 1994 Hnutie za demokratické hnutie na čele s Vladimírom Mečiarom nad 50% hlasov, a zároveň v tej istej oblasti získal vo voľbách v roku 2010 SMER na čele s Róbertom Ficcom nad 45% hlasov (Piško, 2010). Tento fakt teda jednoznačne poukazuje na konzervatívne voličské zmýšľanie občanov, ich orientáciu na politické elity, nakoľko na čele všetkých troch strán boli silní lídri a silný vplyv socializácie jedinca v určitom prostredí. Silnú orientáciu na elity podkladá aj prieskum hodnotových orientácií, ktorý bude aplikovaný neskôr v tejto kapitole.

Obrázok 6: Parlamentné voľby 1935

Zdroj: SME

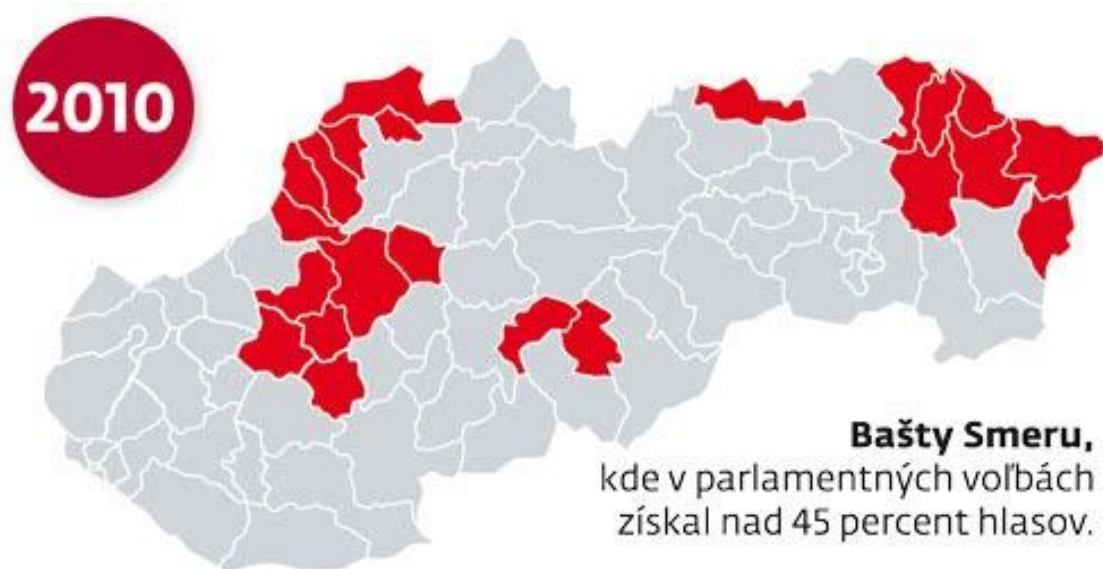
Obrázok 7: Parlamentné voľby 1994

Zdroj

Zdroj: SME

Obrázok 8: Parlamentné voľby 2010

Zdroj: SME

Referendá na území SR

Veľmi dôležitým ukazovateľom aktívneho občianstva a úrovne občianskosti je účasť občanov na referendách, keďže sú dôležitým prvkom priamej demokracie a občanom dávajú priamu možnosť ovplyvňovať politický proces a priamo rozhodovať o danej otázke. Na Slovensku sa doposiaľ konalo 5 referend. Avšak prvé referendum v roku 1997 bolo nedemokraticky zmarené. A preto vo výskume môžu byť zohľadnené len 4 referendá. História referend na Slovensku je z hľadiska vyspelosti občianskej kultúry veľmi negatívnym aspektom, keďže dosiaľ bolo platné len jedno referendum, nakoľko na území Slovenskej republiky je referendum platné len ak sa na ňom zúčastní viac ako 50% oprávnených voličov.

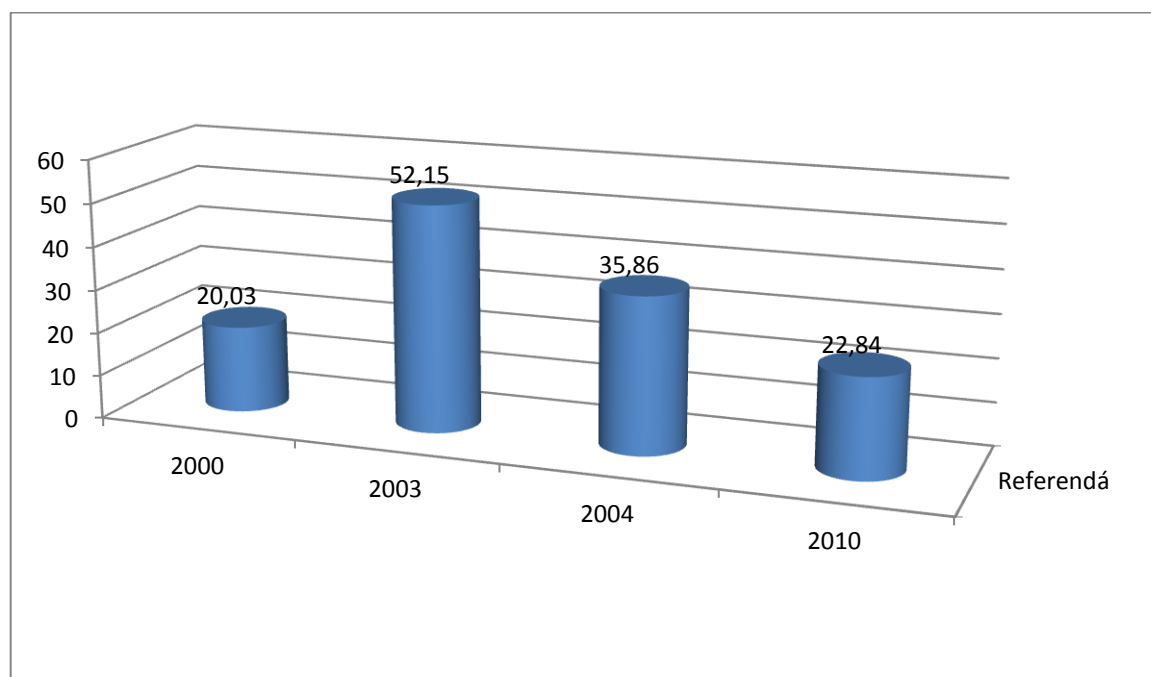
Prvé legitímne referendum sa teda konalo v roku 2000, v ktorom občania mali rozhodnúť o tom, či sa budú konať predčasné parlamentné voľby. Na tomto referende sa zúčastnilo 20,03% oprávnených voličov. Ďalšie referendum sa uskutočnilo v roku 2003, kde občania rozhodovali, či súhlasia s tým, aby sa Slovenská republika stala členom Európskej únie. Na tomto referende sa zúčastnilo 52,15% (Štatistický úrad SR, 2010) oprávnených voličov, čím sa stalo jediným úspešným

referendom v modernej ére samostatnej Slovenskej republiky, čím občania odsúhlasili vstup Slovenska do Európskej únie.

V roku 2004 sa konalo ďalšie referendum o predčasných voľbách, účasť bola však len 35,86%. Posledným referendom bolo referendum v roku 2010, avšak ani toto nebolo platné nakoľko sa na ňom zúčastnilo len 22,84% (Štatistický úrad SR, 2010) oprávnených voličov.

Výsledky týchto referend na území Slovenska poukazujú na nízku úroveň participácie občanov na tomto type ovplyvňovania politického procesu, keďže okrem jedného nebolo žiadne z nich platné kvôli veľmi nízkej účasti občanov. Úspešným bolo len referendum o vstupe Slovenska do Európskej únie. To však môže taktiež poukazovať na menej rozvinutý koncept občianskosti, keďže ľudia v tomto prípade boli motivovaní zúčastniť sa na referende a odsúhlasiť integráciu Slovenskej republiky do Európskej únie kvôli osobným benefitom plynúcich z členstva ako napríklad zrušenie pracovných povolení pre prácu v členských štátoch, či možnosť voľne cestovať na území Európskej únie a podobne.

Obrázok 9: Referendá na území SR

Zdroj: Štatistický úrad SR

Občianska participácia v rôznych formách politickej aktivizácie

Mimoriadne dôležitými formami občianskej participácie a ukazovateľmi aktívneho občianstva sú účasť na petícii, účasť na demonštrácii, či účasť na práci mimovládnej organizácie. Keďže účasť na týchto formách participácie je čisto dobrovoľná a neprináša jedincom žiadne individuálne výhody. Z tejto formy participácie plynú len spoločné výhody pre celú spoločnosť. A teda občania, ktorí participujú na týchto formách aktivizácie sú informovaní a zúčastňujú sa na základe vlastnej iniciatívy.

Vo výskume Inštitútu pre verejné otázky občania odpovedali v roku 1994, 2004 a 2008, či sa zúčastnili na podpise petície, prípadne či majú v pláne uplatniť túto formu participácie v budúcnosti. V roku 1994 odpovedalo 40% opýtaných, že sa zúčastnili na podpise petície a 66% túto možnosť do budúcnosti podporovalo. V roku 2004 odpovedalo 49% opýtaných, že sa zúčastnili na podpise petície a 66% opýtaných túto možnosť plánovalo v prípade potreby do budúcnosti. V poslednom výskume z roku 2008 odpovedalo 50% opýtaných, že sa zúčastnili na podpise petície a 74% (Bútorová & Gyarfášová, 2010) túto možnosť plánovalo do budúcnosti. Tento výskum poukazuje na stúpajúci trend v účasti na podpise petície po pár rokoch od revolúcie, neskôr sa však trend stabilizoval a ďalej sa takmer nezvyšuje, čo signalizuje zastavenie vývoja potreby občanov participovať týmto spôsobom. Zároveň môžeme vidieť, že plánovaná účasť na podpise petície je dlhodobo vyššia ako reálna účasť.

Ďalším skúmaným prvkom je účasť na demonštrácii za posledných 10 rokov. Vo výskume z roku 1994 potvrdilo účasť na demonštrácii 27% občanov, pokým do budúcnosti v prípade potreby účasť nevyklúčilo 53% opýtaných. Táto forma participácie však v ďalších rokoch naberala silne negatívne smerovanie, nakoľko v roku 2004 potvrdilo minulú účasť na demonštrácii len 15% a do budúcnosti ju v prípade potreby nevyklúčovalo 42% opýtaných. Klesajúci trend pokračoval i v roku 2008, keď len 10% percent opýtaných potvrdilo svoju minulú účasť na demonštrácii a do budúcnosti ju v prípade potreby nevyklúčovalo už len 32% opýtaných (Bútorová & Gyarfášová, 2010). Tento výskum jednoznačne poukazuje na väčšie tendencie participovať na demonštrácii v rokoch po revolúcii, no toto nadšenie však postupom času rapídne opadá. Prudký pokles zaznamenala i plánovaná participácia na proteste v prípade potreby, nakoľko občania nemuseli pociťovať potrebu participovať, no ak by takáto

situácia nastala, len tretina opýtaných by mobilizovala svoje sily za účelom zmeny danej situácie. Toto zistenie je veľmi negatívnym aspektom občianskej kultúry na Slovensku a svedčí o menšej občianskej vyspelosti občanov Slovenskej republiky.

Tretím skúmaným javom je účasť na práci mimovládnej organizácie. Keďže táto práca je na čisto dobrovoľnej báze a len aktívni občania, ktorí sa zaujímajú o politický proces a vnímajú účinky svojej participácie sa zúčastňujú na tejto forme aktivizácie. Nie je možné skúmať vývoj tejto formy participácie, nakoľko sú dostupné len údaje z výskumu v roku 2008. Avšak len 9% opýtaných odpovedalo, že sa za posledných desať rokov zúčastnili na práci mimovládnej organizácie a túto možnosť do budúcnosti nevyhlásilo 30% opýtaných (Bútorová & Gyarfášová, 2010). I na základe predošlých výskumov je možné vidieť, že plánovaná participácia občanov na Slovensku je stabilne omnoho vyššia ako skutočná. A preto je toto nízke percento občanov, ktorí sa zúčastnili na práci v mimovládnej organizácii alarmujúce. Poukazuje na nezáujem občanov participovať na politickom procese a zároveň na fakt, že si občania neuvedomujú nakoľko by ich aktivizácia mohla ovplyvniť politický proces v budúcnosti.

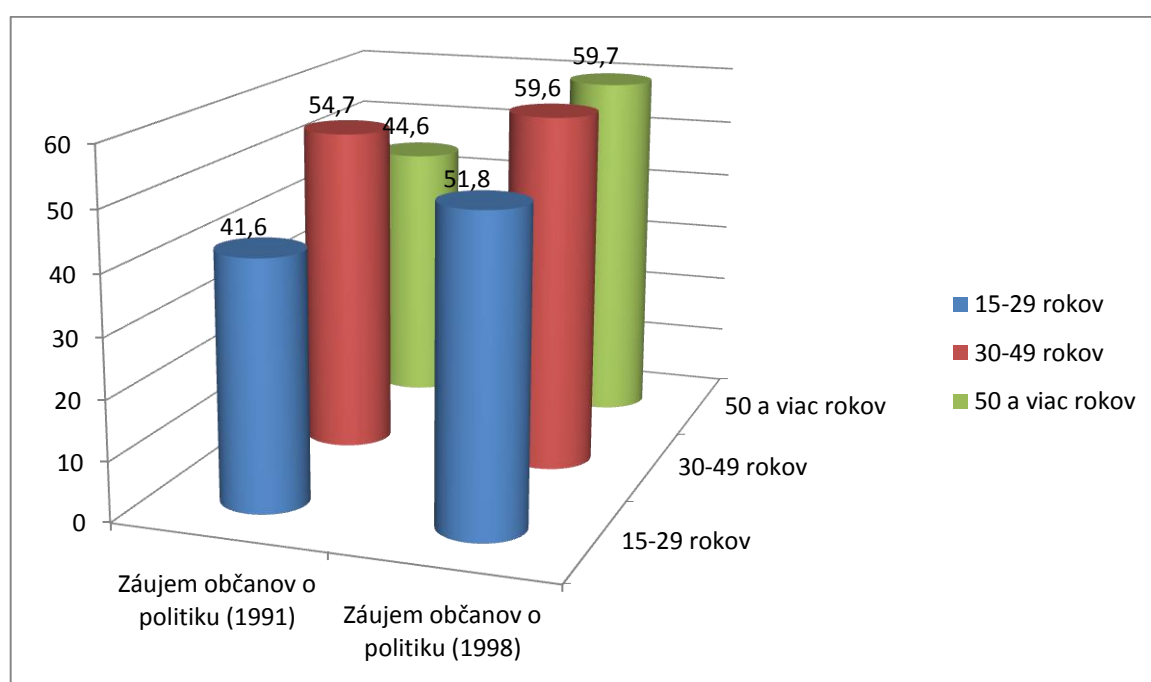
Hodnotové orientácie občanov z hľadiska výmeny generácií

Dôležitým pri skúmaní vývoja občianskej kultúry je vývoj hodnotových orientácií z hľadiska výmeny generácií, ktoré majú silný vplyv na občiansku participáciu, a teda aj vývoj aktívneho občianstva. V tejto časti sa preto práca zaoberá vývojom hodnotových orientácií ako záujem ľudí o politiku, dôvera v súdnictvo, orientácie na politické elity a dôvera voči parlamentu. Respondenti v tomto výskume sú rozdelení do troch vekových kategórií. Prvá kategória je generácia mladých ľudí vo veku od pätnásť do dvadsaťdeväť rokov, druhá v aktívnom veku od tridsať do štyridsaťdeväť rokov a tretia generácia starších ľudí nad päťdesiat rokov. Úloha týchto výskumov je teda porovnať vývoj hodnotových orientácií z hľadiska generačnej výmeny a ich vplyv na občiansku participáciu.

Prvou skúmanou hodnotovou orientáciou je záujem občanov o politiku, keďže jedine občania, ktorí sa zaujímajú o politický proces na ňom môžu efektívne participovať. V

prieskume z roku 1991 sa 41,6% opýtaných vo veku pätnásť až 29 rokov, 54,7% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 44,6% opýtaných vo veku 50 a viac rokov vyjadrilo, že sa zaujímajú alebo veľmi zaujímajú o politiku. Pokiaľ v roku 1998 sa o politiku zaujímalo 51,8% opýtaných vo veku pätnásť až 29 rokov, 59,6% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 59,7% opýtaných vo veku 50 a viac rokov. (World Values Survey, 2011) A teda je zjavné, že výmena generácií po demokratickej revolúcii v roku 1989 má vplyv na záujem občanov o politiku, čo je pozitívnym faktorom vývoja participatívnej kultúry.

Obrázok 10: Záujem občanov o politiku

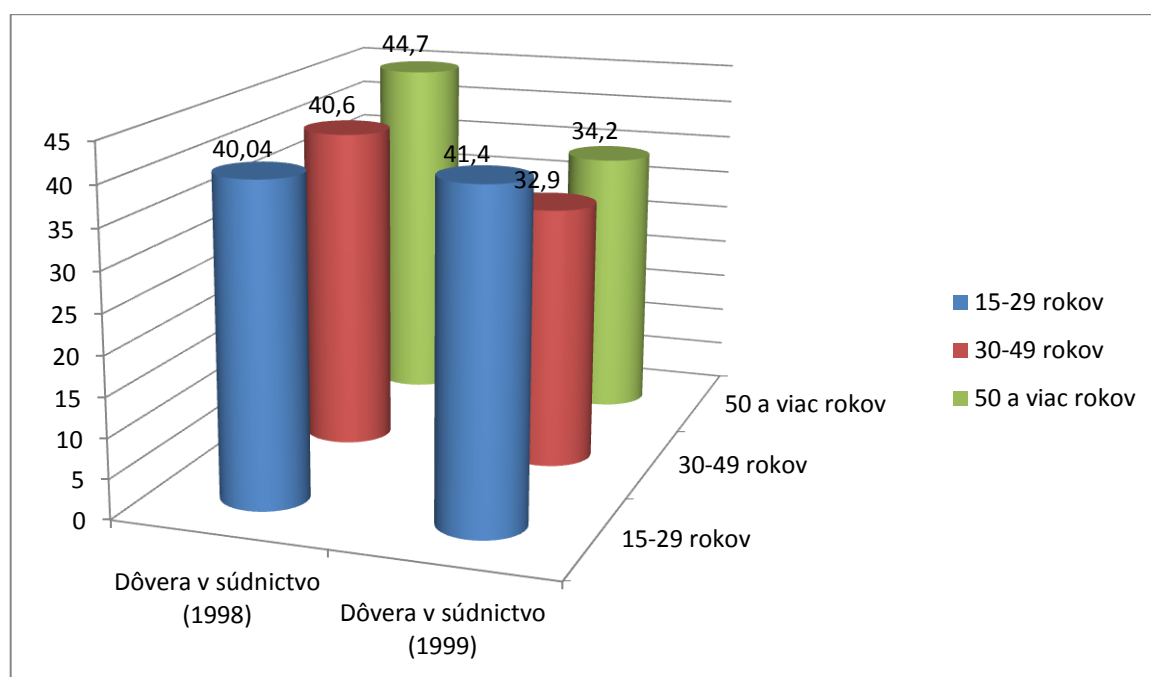

Zdroj: World Values Survey

Nemenej dôležitým faktorom je dôvera občanov v súdnictvo. Keďže občania afektívne vnímajú výstupy súdnictva a jeho spravodlivosť, ich pohľad na súdnictvo ovplyvňuje ich hodnotenie celého politického systému, a tým i pohľad na stav demokracie v štáte. Vo výskume z roku 1998 sa 40,4% opýtaných vo veku pätnásť až dvadsaťdeväť rokov, 40,6% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 44,7% opýtaných vo veku 50 a viac rokov vyjadrilo, že dôverujú alebo veľmi dôverujú v súdnictvo na Slovensku, pokiaľ vo výskume z roku 1999 sa takto vyjadrilo 41,4% opýtaných vo veku pätnásť až 29 rokov, 32,9% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 34,2%

opýtaných vo veku 50 a viac rokov (World Values Survey, 2011). Tento výskum poukazuje na fakt, že dôvera v justíciu na Slovensku u mladšej generácie je trvalo vyššia ako u starších generácií, pokiaľ dôvera u starších generácií má klesajúcu tendenciu. Tento jav môže byť spôsobený neskoršími skúsenosťami s jurisdikciou na Slovensku. Nakoľko je dôvera v súdnictvo dôležitá a súdnictvo ovplyvňuje svojimi rozhodnutiami celú spoločnosť, je dôvera v súdnictvo na Slovensku pomerne nízka a negatívne ovplyvňuje občiansku kultúru a dôveru v politický systém ako taký.

Obrázok 11: Dôvera v súdnictvo

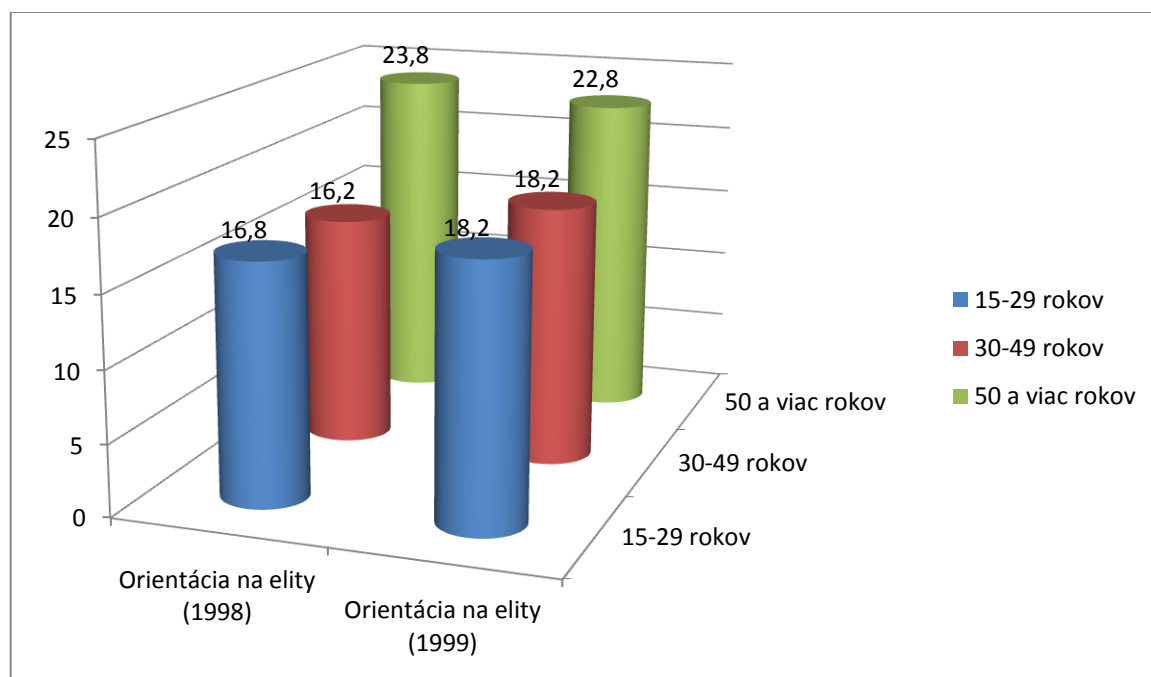

Zdroj: World Values Survey

Ďalšou skúmanou hodnotovou orientáciou sú sympatie občanov voči politickým elitám a ich uznávanie, či uprednostňovanie. Silná orientácia na politické elity je znakom menej občiansky rozvinutých regiónov (Putnam, 1993). Uznávanie politických elít môže zároveň viesť k nedemokratickému smerovaniu krajiny, keďže ovplyvňuje voličské správanie občanov, ktorí na základe toho volia strany so silným autoritárskym vodcom, a je teda negatívnym prvkom v smerovaní občianskej kultúry. Vo výskume uskutočnenom v roku 1998 sa 16,8% opýtaných vo veku pätnásť až 29 rokov, 16,2% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 23,8% opýtaných vo veku 50 a viac rokov vyjadrilo, že pozitívne hodnotia, ak je na čele vlády silný líder, čím vyjadrili

pozitívny postoj k uznávaniu politických elít. Vo výskume v roku 1999 sa 18,2% opýtaných vo veku pätnásť až dvadsaťdeväť rokov, 18,2% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 22,8% opýtaných vo veku 50 a viac rokov vyjadrilo k tej istej otázke (World values survey, 2011). Z tohto prieskumu vyplýva, že uznávanie elít je na Slovensku pomerne častým fenoménom, ktorý má dokonca stúpajúcu tendenciu. Keďže rozdiel medzi mladšou a staršou generáciou je veľmi malý, môžeme ho posudzovať za výsledok socializácie okolia. Stabilný počet pozitívne ladených občanov voči silným lídrom možno taktiež považovať za znak menej rozvinutej občianskosti. Pričom ľudí pozitívne orientovaných na politické elity nespádajú pod občanov spadajúcich pod koncept aktívneho občianstva (Putnam, 1993, s. 99).

Obrázok 12: Orientácia na elity

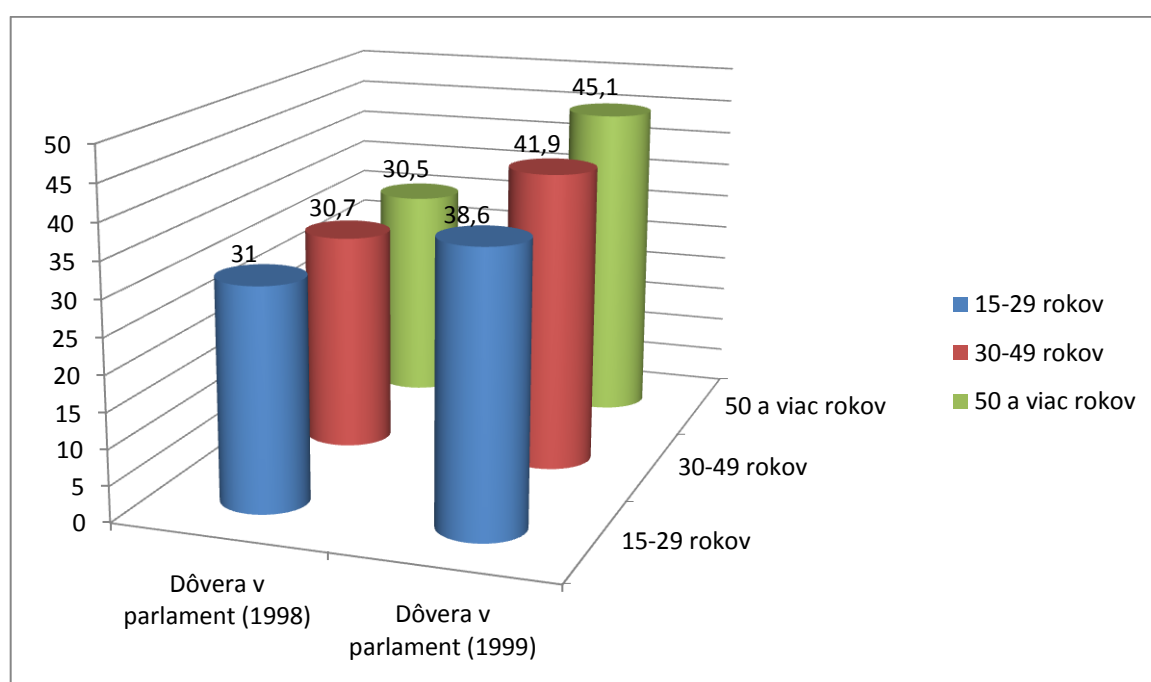

Zdroj: World Values Survey

V tomto výskume je zahrnutá aj dôvera občanov v parlament, keďže na základe volieb má za úlohu zastupovať ich záujmy, a zároveň najviac ovplyvňuje vstupy do politického systému. Vo výskume z roku 1998 sa 31% opýtaných vo veku pätnásť až dvadsaťdeväť rokov, 30,7% opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 30,5% opýtaných vo veku 50 a viac rokov vyjadrilo, že dôverujú alebo veľmi dôverujú parlamentu. Pokým v roku 1999 sa takto vyjadrilo 38,6% opýtaných vo veku pätnásť až 29 rokov, 41,9%

opýtaných vo veku 30 až 49 rokov a 45,1% opýtaných vo veku 50 a viac rokov (World Values Survey, 2011). Na základe tohto možno vidieť, že výmena generácií neprináša takmer žiadne zmeny v dôvere k parlamentu, keďže v daných rokoch sú rozdiely medzi generáciami minimálne. Zároveň rovnomerné zvýšenie dôvery v parlament bolo spôsobené volebným rokom 1998, keď došlo k výmene vlády. Omnoho nižšia dôvera vo vládu z roku 1998 bola spôsobená nedemokratickým smerovaním krajiny pod vedením premiéra Vladimíra Mečiara a následné zvýšenie dôvery bolo spôsobené zastavením tohto smerovania.

Obrázok 13: Dôvera v parlament

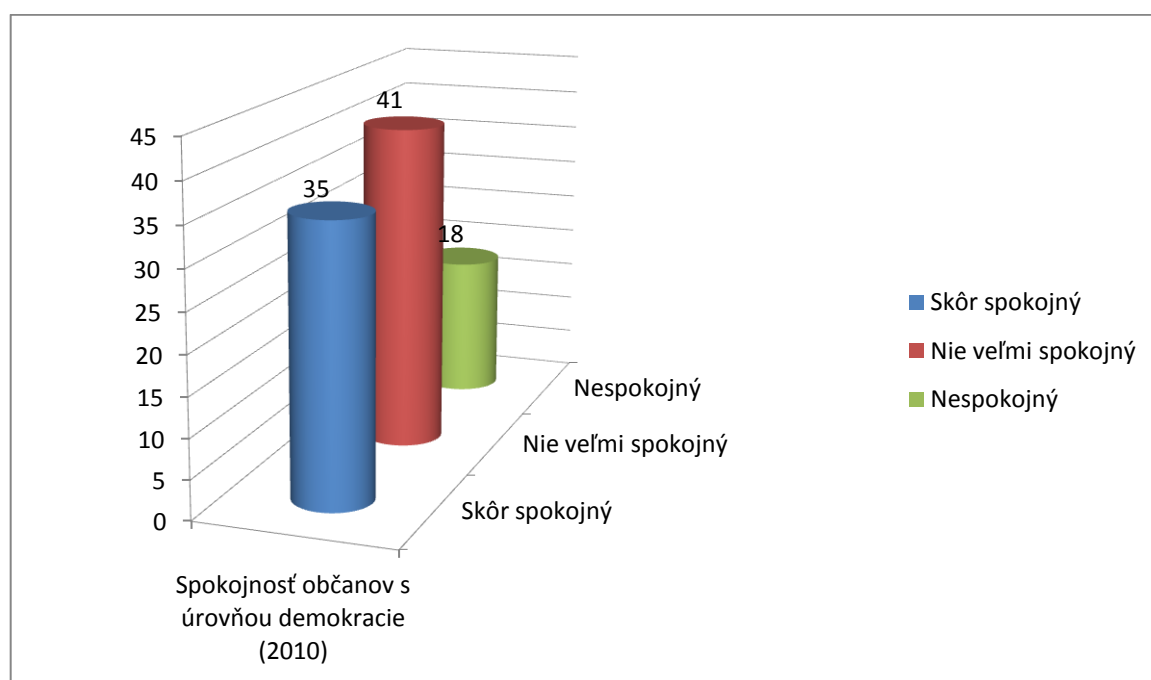

Zdroj: World Values Survey

Na základe týchto prieskumov je možné na Slovensku skonštatovať silný vplyv socializácie okolia na vývoj mladšej generácie. Nakoľko rozdiely v hodnotových orientáciách medzi tromi spomenutými vekovými generáciami sú minimálne. Slovenská spoločnosť si teda udržiava staré hodnotové orientácie, ktoré sa medzi generáciami vyvíjajú len minimálne. Najväčší vplyv na vývoj hodnotových orientácií majú kohorty, v ktorých sa nové generácie vyvíjajú. Slovenskú občiansku spoločnosť teda možno považovať za veľmi konzervatívnu aj na základe týchto orientácií.

Vplyv na občiansku kultúru má aj celkové vnímanie demokracie, keďže na toto vnímanie majú vplyv afektívne výstupy politického procesu na občanov. V prieskume z roku 2010 sa len tri percentá občanov vyjadrili, že sú veľmi spokojní s úrovňou demokracie na Slovensku, 35% opýtaných bolo skôr spokojných, 41% nebolo veľmi spokojných a 18% percent nebolo vôbec spokojných (World Values Survey, 2011). Na Slovensku teda vo väčšine panuje nespokojnosť s úrovňou demokracie, ktorá je znakom menej rozvinutej občianskosti a je zároveň znakom slabo rozvinutého konceptu aktívneho občianstva (Putnam, 1993).

Obrázok 14: Vnímanie demokracie

Zdroj: World Values Survey

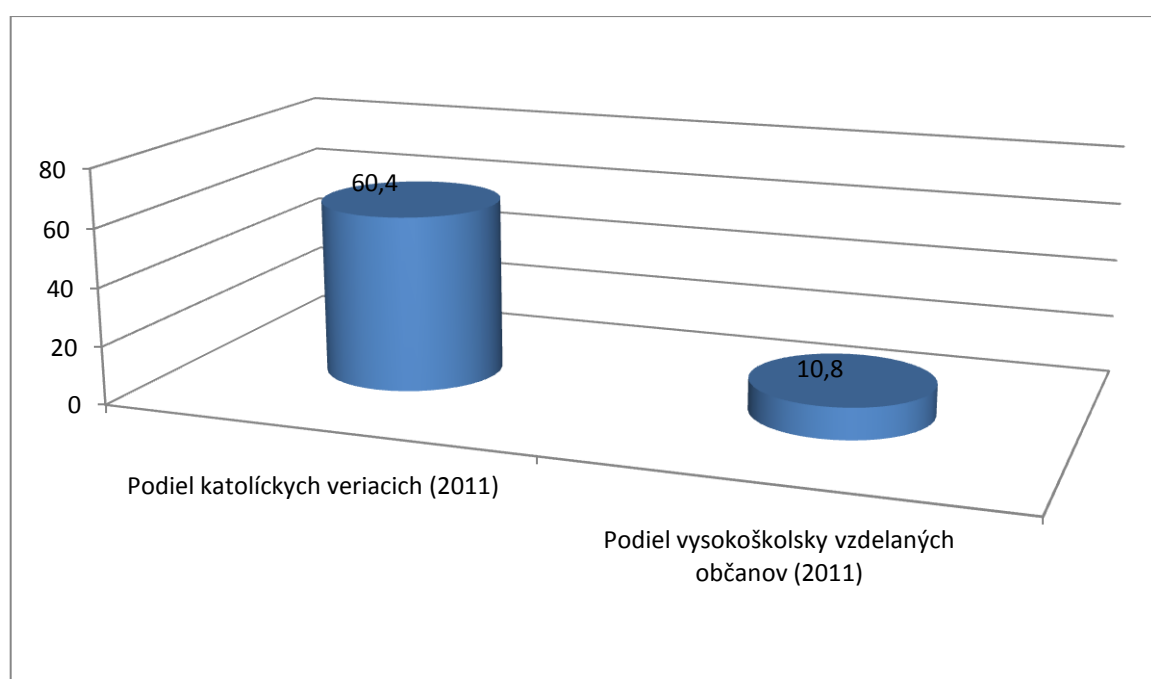
Vzdelanie

Podiel obyvateľov s plným vysokoškolským vzdelaním na Slovensku podľa údajov zo sčítania obyvateľov domov a bytov z roku 2011 je 10,8% (Štatistický úrad SR, 2012). tento počet teda nie je veľmi vysoký. Pričom podľa výskumu Roberta Putnama, úroveň vzdelania nemá vplyv na úroveň občianskosti v krajine, keďže občania v menej i viac občiansky rozvinutých krajinách Talianska majú približne rovnaký podiel vysokoškolsky vzdelaných občanov. A preto na základe malého percenta vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov Slovenskej republiky a na základe spomenutého výskumu, nemá podiel vysokoškolsky vzdelaných občanov vplyv na občiansku participáciu a úroveň občianskosti na Slovensku.

Vplyv náboženstva na občiansku participáciu

Keďže náboženstvo má silný vplyv na občianskosť a občiansku participáciu je dôležité skúmať náboženské zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky. Keďže katolícke vierovyznanie má negatívny vplyv na občiansku participáciu (Putnam, 1993). Katolícki veriaci totiž len zriedka sledujú politickú situáciu, či čítajú noviny, čiže sa nezaujímajú a neparticipujú, prípadne participujú len minimálne na politickom procese. Na základe sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 je na Slovensku až 60,4% (Štatistický úrad SR, 2012) katolíckych veriacich, čo má nepochybne silný negatívny vplyv na občiansku participáciu na Slovensku.

Obrázok 15: Náboženstvo a vzdelanie

Zdroj: Štatistický úrad SR

Vďaka katolíckej cirkvi sa do politického života implementoval politický katolicizmus, keďže malá časť katolíckych veriacich sa snaží participovať na systéme a zastávať tým hodnoty, ktoré uznávajú katolícki veriaci. Zástancovia tohto politického smeru zastávajú tradičné konzervatívne hodnoty. Ich politická participácia spočíva v snahe implementovať katolícke hodnoty do spoločenského života krajiny, pričom nemotivujú svojich sympatizantov participovať na politickom procese viac ako účasťou vo voľbách.

Vplyv ekonomickej tranzície na občiansku spoločnosť

Ďalší výskum dokazuje dôležitý vplyv momentálnej ekonomickej situácie na hodnotové orientácie občanov. Na základe výskumu Život v tranzícii práca dokazuje, že momentálna ekonomická situácia občanov má najvýraznejší vplyv na hodnotové orientácie občanov voči systému, a teda pri skúmaní hodnotových orientácií v krajinách, kde nedávno prebehla demokratická tranzícia, nie je rozhodujúci vek občana, ale jeho momentálna ekonomická situácia, nakoľko pri jeho socializácii majú rozhodujúcu úlohu kohorty, ktorých je súčasťou (Wittman, 2012, s. 15).

Výskum ukazuje, že občania, ktorí sú súčasťou vyššej ekonomickej triedy sú v omnoho väčšom počte spokojný s ekonomickou situáciou, politickou situáciou a demokraciou na Slovensku ako občania, ktorí sú súčasťou strednej alebo spodnej ekonomickej triedy. Občania, ktorí patria k najvyššej ekonomickej vrstve majú zároveň väčšiu sociálnu dôveru voči ostatným členom spoločnosti ako členovia nižších ekonomických tried. Pričom sociálna dôvera je veľmi dôležitým faktorom pri dosahovaní spoločných cieľov, ktoré by bez nej neboli dosiahnuteľné (Putnam, 1993, s. 167). Pokým občania spodnej ekonomickej triedy sú najmenej spokojní s ekonomickou situáciou, politickou situáciou a demokraciou na Slovensku. Zároveň prechovávajú najmenšiu sociálnu dôveru voči ostatným členom spoločnosti. Výskum dokazuje, že rozdiely medzi rôznymi vekovými kategóriami sú minimálne a nemajú rozhodujúci vplyv na hodnotové orientácie občanov. To znamená, že občania ktorí sa stali ekonomicky úspešnými po revolúcii v roku 1989 majú najvyššiu úroveň občianskosti a najviac vnímajú účinky svojej participácie. Ekonomicky menej úspešní občania upadajú do pasivity, keďže na základe svojej zlej ekonomickej situácie neveria, že môžu svojou participáciou niečo ovplyvniť (Európska investičná a rozvojová banka, 2007).

Záver

Na základe týchto prieskumov je možné povedať, že občianska spoločnosť po roku 1993 zažila na Slovensku participačný rozmach, ktorý je charakteristický pre štáty, v ktorých prebehla demokratická revolúcia. Avšak tento rozmach participácie počas ďalších rokov upadol a stabilizoval sa do dnešnej podoby. Počas týchto dvadsiatich rokov sa teda začala vyvíjať občianska kultúra na Slovensku, no vývoj je veľmi pomalý, keďže výskumy poukazujú na veľmi konzervatívne hodnoty občanov na Slovensku, ktoré naďalej prechovávajú i členovia mladšej generácie. Občania vnímajú svoju participáciu ako neefektívnu, a preto sa len v malom počte zapájajú do foriem občianskej aktivizácie, ktorou by mohli ovplyvniť politický proces, ako je napríklad protest, petícia, či práca pre mimovládnu organizáciu. Zároveň občania prechovávajú pomerne nízku dôveru v inštitúcie ako je parlament, vláda, či súdnictvo. Úroveň občianskosti negatívne ovplyvňuje i vysoký počet katolíckych veriacich a občanov negatívne hodnotiacich svoju ekonomickú situáciu. Veľmi negatívny vplyv na občiansku spoločnosť na Slovensku má i silná orientácia občanov na politické elity a paternalizmus, ktorá je zjavná na základe volebných výsledkov a prieskumov už od vzniku prvej samostatnej Slovenskej republiky. Výskum zároveň dokázal, že na vývoj občianskej kultúry má vplyv hlavne ekonomická situácia občanov, keďže ekonomicky úspešní občania najčastejšie participujú na politickom procese, pričom vnímajú účinnosť svojej participácie a stávajú sa tak aktívnymi občanmi. Silný vplyv na vývoj občianskej kultúry na Slovensku má aj prostredie v ktorom sa jedinci socializujú, ktoré ich vedie ku zabehnutým konzervatívnym hodnotám. Výskum preukázal, že vek občanov nie je rozhodujúcim činiteľom pri skúmaní hodnotových orientácií, a teda najväčší vplyv na úroveň občianskosti na Slovensku má ekonomická situácia daného občana. Z toho vyplýva, že koncept aktívneho občianstva a demokratická poddanskoparticipatívna občianska kultúra na Slovensku je rozvinutá pomerne málo a Slovensko čaká ešte dlhá cesta, aby sa naplno vyvinuli. Na základe faktorov ovplyvňujúcich občiansku kultúru na Slovensku je jednou z ciest k dosiahnutiu tohto cieľa celkové zlepšenie ekonomickej situácie obyvateľstva, ktorá je potrebná k tomuto cieľu. Z tohto možno vyvodiť záver, že vývoj občianskej kultúry na Slovensku je priamo previazaný aj s ekonomickým rastom krajiny. Na záver je možné

skonštatovať, že na Slovensku je aplikovaná poddansko- participatívna kultúra, no jej vývoj je na základe mnohých faktorov na veľmi nízkej až stagnujúcej úrovni.

Bibliografia

- Almond, G. A. (1983). *Komunizmus a teória politickej kultúry*. [Communism and Political Culture Theory]. New York: Ph.D. Program in Political Science of the City University of New York.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1989). *Občianska kultúra- Politické prístupy a demokracia v piatich národoch*. [The Civic culture- Political Attitudes and Democracy in Five nations]. Newbury Park: First Sage Printing.
- Andor, V. (2009). *November '89*. Cit. 6. Október 2012. Dostupné na Internet: izurnal.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=3411&Itemid=89
- Bútora, M., & Strečanský, B. (2010). Občiansky hlas na Slovensku. In I. p. otázky, *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska* (s. 336-365). Bratislava: Kaligram.
- Bútora, M., Mesežnikov, G., & Bútorová, Z. (1999). *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Bútorová, Z., & Gyarfášová, O. (2010). *Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti*. . Cit. 29. September 2012. Dostupné na Internet: Inštitút re verejné otázky: ivo.sk/6218/sk/aktuality/obcianska-participacia-trendy-problemy-suvislosti
- Čambáliková, M. (1996). K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku. *Sociológia* 28 , s. 51-54.
- Čulen, K. (1933). *Životopisné črty zo života dr. Jána Hollého a Martina Čulena*. Trnava: Spolok. sv. Vojtecha.
- Európska investičná a rozvojová banka. (Máj 2007). *Život v tranzícii*. Cit. 10. Marec 2013. Dostupné na Internet: Európska investičná a rozvojová banka: <http://www.ebrd.com/downloads/research/surveys/lits.pdf>
- Huntington, S. P. (1991). *Tretia vlna: Demokratizácia na konci dvadsiateho storočia*. [The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century]. Norman: University of Oklahoma Press.
- Krivý, V., Feglová, V., & Balko, D. (1996). *Slovensko a jeho regióny*. Bratislava: Nadácia médiá.
- Mannheim, K. (2007). Problém generácií. *Sociálne štúdiá* 1-2 , 11-44.
- Peroutka, F. (1991). *Budování státu III*. Praha: Lidové noviny.
- Piško, M. (15. Jún 2010). *Bašty ľudákov a Mečiara Smer okopíroval*. Cit. 4. Október 2012. Dostupné na Internet: SME: <http://www.sme.sk/c/5423423/basty-ludakov-a-meciara-smer-okopiroval.html>
- Putnam, R. D. (1993). *Vytváranie funkčnej demokracie*. [Making Democracy Work]. Princeton: Princeton University Press.

- Straughn, J. B. (4. June 2009). *Kultúra, pamäť a štrukturálna zmena: vysvetlenie podpory "socializmu" v post- socialistaických spoločnostiach*. [Culture, memory, and structural change: explaining support for "socialism" in a post-socialist society]. West Lafayette, Spojené štáty americké.
- Štatistický úrad SR. (2010. September 2010). *Referendá*. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=72>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky . (2. Júl 2012). *Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*. Cit. 20. Január 2012. Dostupné na Internet: Štatistický úrad Slovenskej republiky: portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf
- Štatistický úrad Slovenskej republiky . (2011). *Výsledky SODB 2011*. Cit. 3. November 2012. Dostupné na Internet: Štatistický úrad Slovenskej republiky: portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf
- Štatistický úrad SR. (2. Júl 2012). *Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania*. Cit. 6. Marec 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf>
- Štatistický úrad SR. (26. Január 2012). *Parlamentné voľby*. Cit. 25. február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4490>
- Štatistický úrad SR. (16. Jún 2010). *Voľby do Európskeho parlamentu*. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=71>
- Štatistický úrad SR. (16. Jún 2010). *Voľby do orgánov samosprávnych krajov*. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=69>
- Štatistický úrad SR. (27. Jún 2011). *Voľby do orgánov samosprávy obcí*. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=70>
- Štatistický úrad SR. (17. Jún 2010). *Voľby prezidenta Slovenskej republiky*. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: Štatistický úrad SR: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=67>
- UK political info. (2010). *Účasť na všeobecných voľbách 1945- 2010*. [General elections turnout 1945-2010]. Cit. 25. Február 2013. Dostupné na Internet: UK political info : <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm>
- Vincent, A. (November 1992). *Občianstvo, chudoba a skutočná vôľa*. [Citizenship, poverty and the real will]. *The Sociological Review, Volume 40* , s. 702-725.
- Webber, M. (2003). *Protestantská etika a duch kapitalizmu*. [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]. North Chelmsford: Courier Dover Publications.

- Wittman, M. D. (4. Máj 2012). *Vnímanie ekonomickej tranzície v Maďarsku*. [Intergenerational Perceptions of Economic Transition in Hungary]. Cit. 8. Január 2012. Dostupné na Internet: Massachusetts Institute of Technology: http://web.mit.edu/wittman/www/wittman_hungary.pdf
- World Values Survey. (2011). [Online data analysis]. Cit. 5. Marec 2013. Dostupné na Internet: World Values Survey: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAanalyzeIndex.jsp>
- Zemko, M. (2010). Slovensko v historickom hľadani svojej demokratickej identity. In M. Bútora, Z. Bútorová, M. Kollár, & G. Mesežnikov, *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska* (s. 30-42). Bratislava: Kalligram.